

**TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN VERİLER, VERİ
KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ**

Yıldırım KOÇ

ODTÜ GELİŞME DERGİSİ

Cilt : 9 Sayı : (2)

Yıl : 1982, 213 - 278

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN VERİLER, VERİ KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ

Yıldırım KOÇ(*)

Türkiye'de özellikle toplumsal yapı ve dinamiğin kavranmasına yönelik bilimsel çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, güvenilir veri bulmaktır. İşçiler konusunda da aynı durum söz konusudur. Çeşitli çalışmalarda sık sık kullanıldığını gördüğümüz işsizlik, istihdam, sendika, sendika üyeliği, ücretler, grevler ve benzeri konulardaki veriler, güvenilir olmaktan uzaktır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de işçilere ilişkin yayınlanan verileri ve bunların özelliklerini tanıtmaktır.

Türkiye'de araştırmacıların karşılaştığı önemli sorunlardan biri güvenilir veri bulmaktır. Özellikle çalışma yaşamına ilişkin araştırmalarda bu eksiklik kendini sürekli hissettirmektedir. Bazı konularda hiç veri yoktur. Bazı konulardaki veriler, derlemede gösterilen özensizlik ve kullanılan yöntem nedeniyle güvenilir olmaktan uzaktır. Bazı konularda ise değişik kuruluşlar ayrı ayrı veri yayınlamaktadır. Aynı kuruluşun aynı konuda birbirini tutmayan veri yayınlaması da olağanlaşmıştır.

Bu çalışma, yıllardır kenara konulan notların birleştirilmesinden oluştu. Konuya ilişkin başka kapsamlı çalışma yok⁽¹⁾ Çalışmanın iki amacı var : (1) Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin hangi verilerin nerelerde bulunabileceğini göstermek ve (2) yaygın olarak kullanılan bazı verilerin niteliklerini belirterek, yetersizlik ve hatalarının değerlendirilebilmesini sağlamak.

Bu iki amacın yanı sıra, yaygın olarak bilinmeyen ve ancak hem güvenilirliği, hem de işlevi açısından önemli bazı verileri de çalışmaya almayı düşündüm. Çalışmayı zaman açısından da 1960 - 1982 dönemi ile sınırladım.

(*) ODTÜ, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İşletmecilik Bölümü, Araştırma görevlisi

(1) Benzer konularda ve belirli alanlarda daha önce yapılmış bazı çalışmalar şunlardır : Kessler, 1943; Tuna, 1945; Gürtan, 1961; Koçtürk, 1976; Tüba, 1980.

Ele alınan konulardaki tüm kaynakları vermek, bu çalışmanın sınırlarını çok aşmaktadır. Diğer kaynaklar için *Gelişme Dergisi*'nin 8. cilt 1/2 ve 3/4 sayılarında yayınlanan «Türkiye'de İşçilere, İşçi Hareketine ve İşçi Sendikalarına İlişkin Kitap ve Broşürler (1960 - 1980)» çalışmama başvurulabilir.

I. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Türkiye'de toplam işgücü ve çalışanlara, çalışanların sektörler ve toplumsal sınıflara göre dağılımına ilişkin güvenilir veriler yoktur.

Bu konuda yayınladığı veriler en yaygın olarak kullanılan kuruluş Devlet Planlama Teşkilâtı'dır. DPT, her 5 yılda bir yapılan nüfus sayımlarının «nüfusun son haftadaki iktisadi faaliyet» durumunu gösteren tablolarından hareket ederek istihdam ve işsizliğe ilişkin çıkarsamalarda bulunmaktadır.

Nüfus sayımlarını kullanmanın bir zorluğu, verilerin geç yayınlanmasıdır. 1975 nüfus sayımı sonuçları 1982 yılı başında henüz toplu olarak yayınlanmamıştır. Bu durumda kaçınılmaz olarak gerek 1975, gerek 1980 yılı sayımlarının % 1 örnekleme sonuçları kullanılmaktadır.

Nüfus sayımlarında belirli bir yaşın üstü «insangücü» olarak alınmaktadır. 1975 ve 1980 sayımlarında bu yaş 12'dir. Bu kitle, son hafta içinde «iktisaden faal olanlar» ile «iktisaden faal olmayanlar» olarak ikiye ayrılmaktadır. «İktisaden faal olanlar» ise «son hafta içinde çalışan ve işi ile ilgisi devam edenler» ve «iş arayanlar» başlıkları altında sınıflandırılmıştır. İş arayanların sayısı 1975 sayımında yaklaşık 81 bin, 1980 sayımında 840 bindir. Dikkat edileceği gibi, bu sayılar DPT verilerinin çok altındadır. «İktisaden faal olmayanlar» şeklinde sınıflandırılanlar ise emekliler, ev kadınları, öğrenciler, irad sahipleri, hapisler, çalışamaz durumda olanlar ve diğerleri başlıkları altında ele alınmıştır. Ev kadınları grubunun sınırları açık değildir. Genel olarak çalışma isteğinde ve yeteneğinde olan birçok kadın, özel olarak iş aradıklarını belirtmediklerinde ev kadını grubunda değerlendirilerek, iş arayanlar grubunun dışında tutulmaktadır. «Diğer» başlığı altında sınıflandırılanlar ise 1975

sayımında yaklaşık 1 milyon 550 bin, 1980 sayımında 1 milyon 50 bindir. Bu grubun 1975 yılında 1 milyon 211 bini, 1980 yılında 750 bini erkektir. Bu insanların işsiz kitlesini oluşturduğu söylenebilir. 1980 sayımı sonuçlarında «iktisaden faal olmayanlar» grubuna bir de «işsizler» eklenmiştir. 1980 yılında 427 bin işsiz (iş aramayan) gözükmektedir.

D.P.T.'na göre, 1980 yılındaki işsiz sayısına ilişkin veriler şu şekildedir: Genel nüfus 48,1 milyondur. Bu rakam içinde 15 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus 27,1 milyon kişidir. Bu rakamdan ev kadınları, emekliler, öğrenciler, hapisler, çalışamayacak durumda olanlar ve bazı başka gruplar da çıkarılarak «toplam işgücü arzı» denilen 17,9 milyon kişilik rakama varılmıştır. Bu miktardan silâhli kuvvetler sayısı olarak 530 bin kişi indirilmiş ve 17,3 milyon kişilik «sivil işgücü arzı» na ulaşılmıştır. DPT, tarım dışı işgücü fazlası olarak 1980 yılında 2,0 milyon kişiden söz etmektedir. Bu miktarın 1,1 milyonunun ise iş aramayan işsizlerden oluştuğu ileri sürülmüştür. Bu durumda tarım dışı kesimlerde yaklaşık 900 bin kişilik iş arayan işsiz var demektir. Tarımda işgücü fazlasının da 700 bin kişi olduğu belirtilmektedir. Bu durumda toplam yurtiçi işgücü fazlası oranı yüzde 15,8'dir. Bu rakamların hangi ölçütler kullanılarak bulunduğu konusunda bir açıklama yoktur. 1981 yılına ilişkin verilerde ise sivil işgücü arzı 17,8 milyondur. Tarım dışı sektörlerde iş arayan 1,0 milyon, iş aramayan 1,5 milyon kişiden söz edilmektedir. Tarımda 700 bin kişinin gizli işsiz olduğu varsayılmıştır. Bu durumda, toplam yurtiçi işgücü fazlası 3,1 milyon kişi, bunun sivil işgücü arzına oranı da yüzde 17,5 olmaktadır (DPT, 1981, 354).

DPT verileri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak tartışılması gereken bazı noktalar vardır.

«Toplam işgücü arzı» hesaplanırken bazı yıllarda 12 ve bazı yıllarda da 15 yaş, alt sınır olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde üst sınır da değiştirilmiştir. Bazı yıllarda 64 yaşından büyükler kapsam içine alınmış, bazı yıllarda kapsam dışında bırakılmıştır. Kullanılan ölçütlerdeki bu değişimler işgücü arzını ve işsizliğe ilişkin rakamları etkilemektedir. Yapılacak karşılaştırmalarda aynı ölçütlerin kullanıldığı dizilerin sağlanması gerekir.

Diğer bir nokta tarımsal işgücü fazlasıdır.

Birinci Beş Yıllık Plan, 1961 yılı için verdiği sektörel istihdam rakamlarında, tarımda en yoğun çalışma ayında işsiz olmadığını belirtmektedir (DPT, 1963, 444). İkinci BYP'da ise, tarımda işlerin en yoğun olduğu mevsimde 910 bin kişilik bir tarımsal işgücü fazlasından söz edilmektedir. Ancak ilgili tablonun dipnotunda bu sürelerin «haftada 45 saat çalışma esasına göre hesaplandığı» belirtilmektedir.

Tarımsal işgücü fazlasına (tarımda gizli işsizliğe) ilişkin sayılar, belirli ürünlerin üretim miktarı, bunların üretilmesi için gerekli görülen çalışma süresi ve çalışabilen nüfus arasındaki ilişkiden türetilmiş ve «45 saatlik iş haftası» gibi de gerçek dışı bir varsayıma dayandırılmıştır (DPT, 1967, 132).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın planlarda tarım sektöründe istihdam fazlasına ilişkin rakamları da birbirini tutmamaktadır. 1967 yılında tarımda işgücü fazlası II BYP'nda 910 bin kişi olarak verilirken (DPT, 1967, 132), IV BYP'nda 1 milyon 50 bin kişi gözükmemektedir (DPT, 1979, 26). 1972 yılında tarımda işgücü fazlası III BYP'nda 850 bin (DPT, 1973, 108), IV BYP'nda 900 bindir (DPT, 1979, 26).

İş arayan ve iş aramayan işsizlerle ilgili sonuçlara nasıl varıldığı da açıklanmamaktadır.

DİE ve DPT, «faal olmayanlar» şeklinde sundukları emekliler ve öğrencilerin çalışmadıklarını varsaymaktadır. Bu varsayım geçerli değildir. Emekliler ve öğrenciler arasında çalışanların sayısı ve oranı giderek artmaktadır. Son yıllarda yaygınlaşan eve iş verme uygulamaları ve bu alanda çalışanlar da DİE ve DPT verilerinde gözükmemektedir.

Ayrıca nüfus sayımlarının yıllık ortalamaları değil, beş yılda bir Ekimin ikinci haftasındaki durumu gösterdiği unutulmamalıdır. Bu aylarda geçici işçilik oldukça azalmıştır. Yaklaşık 1 milyon insanı ilgilendiren bu olgu sayımlara yansımamaktadır.

Gizli işsizlik ve açık işsizlik kavramları ve bunları ayırmada kullanılan ölçütler konusunda da şüpheli olmak zorunludur.

İşsizliğe ilişkin diğer bir veri kaynağı ise İş ve İşçi Bulma Kurumu'dur. Ancak Türkiye'de genel olarak verilerin sağlıksızlığının ötesinde, işsizlerin Kuruma kaydını zorlayıcı veya çekici kılıcı (işsizlik sigortası gibi) bir düzenleme ve uygulama olmadığından, başvurular kısıtlı kalmaktadır.

İİBK, iş için başvuranlara ilişkin ayrıntılı veriler yayınlamaktadır. Başvuranların bir kısmı açık işsizdir, bir kısmının ise işi vardır. Ancak başvurunun belirli bir sürede yenilenmemesi durumunda işsiz kayıttan düşürülmektedir. Ayrıca İİBK'nun etkin bir şekilde çalışmamasına bağlı olarak, Kurum aracılığıyla iş bulma olasılığı düşmekte ve işsizlerin Kuruma başvurma eğilimi azalmaktadır. Bu nedenlerle, İİBK'na başvuran açık işsiz sayıları, genel olarak işsizliğin göstergesi olarak alınmaz.

Yurtiçi istihdamın sektörlere göre dağılımı nüfus sayımlarında da, DPT verilerinde de bulunabilir. DİE verilerinin üstünlüğü ayrıntılı bilgi vermesidir. DPT sadece sonuçları özet olarak yayınlamaktadır (Bkz. Kalkınma Plan ve Programları).

Çalışanların işyerlerindeki durumlarına ilişkin veriler de gerek nüfus sayımlarında, gerek DPT çalışmalarında bulunabilir. Çalışanlar, «ücretli, işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi» grupları altında sınıflandırılmışlardır. 1975 ve 1980 nüfus sayımlarında ücretliler sayısındaki önemli artış (4 milyon 530 binden 6 milyon 379 bine), bu verilerin güvenilirliği konusunda kuşku artırmaktadır. DPT uzmanlarından Dr. Yusuf Hamurdan'ın bu konuda geliştirdiği tablo ise (1962-1980), İİBK'nun *İşgücü Dergisi*'nde görülebilir (İİBK, 1981, 2 : 5 - 6, 48).

II. İŞÇİ SAYILARI

1. Sosyal Sigortalar Kurumu'nun «İşçi» Sayılarına İlişkin Verileri :

Türkiye'de toplam işçi sayısı için en yaygın olarak kullanılan veri kaynağı, Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. SSK, her yıl adlarına Eylül ayında sigorta primi yatırılan sigortalılara ilişkin verileri SSK İstatistik Yıllığı'nda yayınlar. Bu veriler, «işçi»

değil, SSK kapsamındaki sigortalılara ilişkindir; yıllık ortalamalar değil, Eylül aylarındaki durumdur.

Sosyal Sigortalar Kurumu verilerinde gözükenlerin önemli bir kısmı «işçi» değildir. «İşçi» kavramı çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Örneğin «işçi» yi, ana ve belirleyici gelir kaynağı, işgücünü satması karşılığında aldığı ücret olan kişi olarak tanımlarsanız, tarım, madencilik ve diğer bazı işkollarında çalışanların önemli bir bölümünü yarı- işçi kabul etmek gerekir. «İşçi» terimi ne kadar geniş tanımlanırsa tanımlansın, işveren adına hareket etme yetkisine sahip kişilerin («işveren vekilleri») işçi kapsamına alınamayacağı kanısındayım. Ancak tüm işveren vekilleri SSK verilerinde sigortalı olarak gözükmektedir. İşveren vekilleri (genel müdürden orta düzeydeki yöneticilere kadar) dışında, genellikle sendika dışında kalan yüksek öğrenimli teknik ve idari personel de (mühendisler, uzmanlar, v.b.) Sosyal Sigortalar Kurumu'na prim ödemekte ve SSK verilerinde sigortalı olarak gözükmektedir. «Sigortalı» verilerini, kapsam ve içeriğini yeterince belirlemeden «işçiler» için kullanmak, sanırım hatalı olmaktadır. Örneğin Maliye Bakanlığı'nın her yıl hazırladığı **Yıllık Ekonomik Rapor**'da «sigortalı işçi» terimi kullanılmaktadır. Aynı sözcükler III BYP'nda da geçmektedir (DPT, 1973, 80).

Sigortalı sayısını artıran, ancak işçi olmayan bir öge de, bazı küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinde işverenin eş, çocuk ve yakınlarının çalışıyor gibi gösterilmesi ve böylece emeklilik hakkının kazanılmak istenmesidir. Geçmiş yıllarda çıkarılan bir yasa ile geriye dönük olarak borçlanma hakkının tanınması, sigortalı sayısında o yıllardaki artışlara katkıda bulunmuştur. O güne kadar işçilik yapmamış birçok kişi, kısa bir sürede emeklilik sağlayacak bu uygulamanın çekiciliğinde kendilerini bir tanıdığın işyerinde sigortalı göstermiş, sigorta primi ve vergilerini kendileri ödemişlerdir.

Bütün işçiler de sosyal sigortalar kapsamında değildir. Ayrıca sigorta kapsamı yıllar içinde değişmiştir. Bu değişiklikler gözönüne alınmadığında, sigortalı sayısındaki artış tamamıyla işçi sayısındaki artış biçiminde (yanlış olarak) değerlendirilebilir.

Sosyal Sigortalar Yasası, belirli kişi ve grupları kapsam dışı bırakmaktadır. Bunların içinde en önemlisi, «memur» statüsünde çalışan büro işçileridir. Giderek yaygınlaşan eve iş verme sisteminde evlerde çalışanlar da SSK verilerinde gözükmemektedir. Ev hizmetlerinde çalışanlar ve çıraklar toplumsal konumları açısından işçi olmalarına karşın, sigortalı sayılmamakta ve bu nedenle SSK verilerinde gözükmemektedir.

1964 yılında kabul edilerek 1.3.1965 tarihinde yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar Yasası, az sayıda işçinin çalıştığı işyerlerini bölgelere göre farklı tarihlerde kapsama almıştır. Yasanın geçici 1. maddesine göre, Yasa «şehir ve kasabalarda belediye sınırları içinde bulunan yerlerde 4 kişiden, bunlar dışında kalan yerlerde de 8 kişiden az kimse çalıştıran işverenler ile bunların çalıştırdıkları kimseler hakkında, ihtiyacı karşılayacak sağlık tesisleri ve Kurum teşkilâtı kurulduktan sonra, Bakanlar Kurulunca» belirlenecek tarihlerde uygulanmaya başlanır. Bakanlar Kurulu kararlarına bağlı olarak, belediye sınırları içinde 1-3 ve dışında 1-7 kişinin çalıştığı işyerleri sosyal sigortaların kapsamına alındı. 1.5.1965 tarihinden itibaren bu uygulama başladı ve 1.4.1971'de İstanbul'un da kapsama alınmasıyla, tüm illerdeki işçilerin sosyal sigortalara kaydedilme zorunluluğu getirildi (Her ilde bu uygulamanın başlama tarihi için bkz. Ernam, 1978, 480-481). SSK sigortalı verilerinde 1965-1971 dönemindeki artışın bir kısmı, genel olarak işçi sayısının artmasından değil, mevcut işçilerin sigortalılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Daha önce kurulmuş bazı kamu kesimi işletme sigorta kuruluşlarının (Askeri Fabrikalarda ve T. C. Devlet Demiryolları İşl.'nde) Sosyal Sigortalar Kurumu'na katılması da işçi sayısı artmadan sigortalı sayısını artırmıştır.

Sosyal sigortaların kapsamında sektörler açısından da değişiklikler olmuştur. Bu açıdan en önemli değişiklik tarım işkoluna ilişkindir. 1964 yılında kabul edildiği biçimiyle, Sosyal Sigortalar yasası tarım işkolunda çalışanları kapsam dışı bırakıyordu. 24.11.1977 tarihinde yürürlüğe giren 2100 sayılı yasa ile, «orman işleri ile kamu veya özel sektöre ait tarım işlerinde ücretle çalışanlar» da kapsama alındı. Bu kapsam değişikliği de, işçi sayısındaki artıştan kaynaklanmayan bir sigortalı artışına

neden oldu ve olacaktır. Ancak bu değişikliğin yaygın olarak uygulanması için gerekli tüzük dört yıldır çıkarılmadığından, tarım işçilerinin sigortalanması yaygın olarak sağlanamadı.

Kapsamla ilgili diğer bir konu, bazı özel sigorta kuruluşlarıdır. Yasanın geçici 20. maddesine göre, «bankalar, sigorta ve reasürans şirketleri, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Borsalar veya bunların teşkil ettikleri birlikler personelinin malûllük, yaşlılık ve ölümlerinde yardım yapmak üzere... kurulmuş bulunan sandıklar» in yaşamlarına 6 ay süreyle izin verilmiştir. Ancak bu kuruluşlar 18 yıldır yaşamlarını sürdürmektedir. Özellikle bankaların bu nitelikteki kuruluşlarında çalışan onbinlerce işçi, SSK verilerinde gözükmemektedir.

Bu kapsam sorunlarının ötesinde, kaçak işçi çalıştırma alışkanlığının yaygınlığı da, SSK verilerinin yetersizliğinin nedenlerinden biridir. Örneğin 1980 yılı Eylül ayında sosyal sigortalar kapsamındaki 995 bin işyerinden sadece 242 bini çalıştırdıkları işçiler için prim yatırmışlardır. Bu işyerlerinin bir kısmında da sigortalıların yanı sıra kaçak işçi çalıştırılması yoluna gidilmektedir (SSK, 1981, 9 ve 26).

Kaçak çalıştırılan işçilerle ilgili en genel bilgi nüfus sayımlarından çıkarılabilir. **1980 Nüfus Sayımı % 1 Örnekleme Sonuçları**'na göre, 1980 yılı Ekim ayında 6 milyon 379 bin «ücretli» vardır (DİE, 1982, 18). Devlet Personel Dairesi, 1980 yılı Eylül ayında 1 milyon 461 bin memur kadrosu olduğunu belirtmektedir. (DPD, 1980, 2). 1980 yılı Eylül ayında SSK'na primi yatırılan sigortalı sayısı ise 2 milyon 205 bindir (SSK, 1981, 26). Memur ve işçi tüzel statüsü dışında ücretli olarak çalışılamayacağına göre, 1980 yılı sonunda yaklaşık 2 milyon 700 bin ücretlinin kaçak olarak çalıştırıldığını söyleyebiliriz.

Ayrıca yürürlükteki 1475, 274, 275 ve 506 sayılı yasalar «işçiyi» halen çalışmakta olan kişi olarak ele almaktadır. Toplumsal açıdan işçi olan, ancak belirli bir anda iş bulup çalışmamış işsiz işçi de toplam sayılara katılmalıdır. Ancak SSK verilerinde işsizler de gözükmemektedir.

SSK verilerini kullanacak kişi bu eksiklerin bir kısmını bazı kaynaklardan giderebilir.

Memur ve sözleşmeli personele ilişkin veriler Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Personel Dairesinin bazı yayınlarında bulunabilir : DİE, Devlet Personel Sayımı I, Genel ve Katma Bütçeli Kurumlar, Aralık 1963; Devlet Personel Sayımı II, Özel İdareler ve Belediyeler, Eylül 1964; Devlet Personel Sayımı III, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Temmuz 1965; Devlet Memurları Sayımı (30.11.1970 itibariyle; İstatistik Yıllıkları (Maliye bölümü). İşyeri düzeyinde işçi, memur ve sözleşmeli personel sayılarını veren en kapsamlı kaynak ise, Devlet Personel Dairesi'nin Kamu Kurumlarında Kadro İstatistikleri - Eylül 1980 çalışmasıdır. DİE'nün Kamu Personeli Kadro İstatistikleri (1961 - 1967) çalışmasında da işyeri düzeyinde kadro sayıları ve genel olarak da aylık ortalama gelirler yayınlanmıştır. Kâzım Oksay'ın Kamu Personeli İstihdam ve Gelir Dağılımı Araştırması'nda ise genel ve katma bütçeli kuruluşlarda 1961 - 1970 döneminde personel sayı ve harcamaları verilmiştir.

Bankalarda çalışanların sayısı ise Bankalar Birliği tarafından her yıl yayınlanan Bankalarımızın Yılındaki Durumu raporlarından saptanabilir.

SSK verileri, her yıl Eylül ayında adlarına sigorta primi yatırılan sigortalılara ilişkindir. Yıllık sigortalı ortalaması da değildir. SSK, yıllık ortalamaya ilişkin veri yayınlamamaktadır. Eylül dışındaki aylara ilişkin veriler ise SSK dışındaki kaynaklardan sağlanabilir. «Geçici» kaydıyla aylık sigortalı verileri, DİE'nin Aylık İstatistik Bülteni ile Maliye Bakanlığı'nın her yıl bütçe tasarısına ek olarak hazırladığı Yıllık Ekonomik Rapor'da yayınlanmaktadır. Aylık İstatistik Bülteni'ndeki aylık veriler, (DİE) Türkiye İstatistik Yıllıkları'na alınmamaktadır. SSK İstatistik Yıllıklarında Eylül aylarına ilişkin veriler, çeşitli araştırmalarda yıllık ortalama gibi değerlendirilmiştir.

D.İ.E.'nün Aylık İstatistik Bülteni ile Maliye Bakanlığı'nın Yıllık Ekonomik Rapor'unda 1980 ve 1981 yıllarına ilişkin aylık sigortalı sayıları da (her ikisinin de bilgi kaynağının SSK olduğu belirtilmesine karşın) birbirini tam olarak tutmamaktadır.

1980 Ocak - 1981 Haziran döneminde 18 ay içinde aşağıda belirtilen dört ayın verileri çelişkilidir :

ÇİZELGE : 1

Sigortalı sayıları (1000 kişi)

<u>Ay</u>	<u>DİE</u>	<u>Maliye Bak.</u>
Mayıs 1980	1 737,1	1 830
Eylül 1980	1 857,9	2 205
Aralık 1980	1 727,5	1 789
Haziran 1981	1 698,4	1 808

Kaynak : DİE, 1981 b, I - III; DİE, 1981 c, 10; Maliye Bakanlığı, 1981, 143.

SSK verileri, tüm bu niteliklerine karşın, bir dizi oluşturmaları, illere ve sektörlerle ilişkin karşılaştırma olanağı sağlama-ları yönünden, işçilerle ilgili olarak en çok başvurulan kaynaktır.

2. Diğer Kaynaklar :

Türkiye'deki toplam işçi sayısına ilişkin önemli bir diğer veri kaynağı nüfus sayımlarıdır.

Nüfus sayımlarında ana ve belirleyici geçim kaynağı, diğerlerine ait işyerlerinde çalışması karşılığı aldığı ücret olan, ancak sayımın yapıldığı ay işsiz bulunan kişiler, ücretliler sayısının dışında bırakılmıştır.

Nüfus sayımlarında «ücretli» grubunda ele alınanlar, yasal statüsü işçi ve memur olanları da içermektedir. 1960 yılında ücretli sayısı 2,4 milyon iken, 1980 yılında 6,4 milyona çıkmıştır.

İşçilere ilişkin diğer bir kaynak, DİE'nün sanayi ve işyerleri sayımlarıdır. 1927, 1950, 1963, 1970 ve 1980 yıllarında tüm sanayi işyerlerini kapsayan ve bazı durumlarda diğer sektörleri de içeren sayımlar yapılmıştır. 1980 yılı sayımı sonuçları henüz yayınlanmadı. 1950 ve 1963 sayımlarında imalât sanayii, ticaret ve hizmetler sektörleri kapsama alınmıştır. 1970 sayımında ise hizmetler sektörü yoktur. Her üç sayımda da, önemli sayıda işçi çalıştıran bazı işkollarındaki işçiler bu rakamlarda gözükmemektedir.

Bu sayımlar ayrı olarak yayınlanmıştır. Ancak özet olarak DİE Türkiye İstatistik Yıllıklarında bulunabilir. Örneğin 1963 sayımı sonuçları 1968 Türkiye İstatistik Yıllığı, 1970 sayımı sonuçları da 1981 İstatistik Yıllığı'nda özet olarak vardır.

Anketlerin uygulanış biçimi ve işverenlerin çeşitli düşüncelerle doğru yanıt vermeme eğilimleri, bu sayım sonuçlarının yeterince güvenilir olmasını önlemektedir. Ancak işyeri büyüklüklerine göre işçi sayısına ilişkin başka kaynağın olmaması (SSK sadece 1979 ve 1980 yılları için sigortalıların işyerlerine göre dağılımını vermiştir), bu sayımların kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü, on yılda bir yapmak zorunda olduğu sanayi ve işyerleri sayımlarının yanı sıra, 1950 yılından beri her yıl imalat sanayii anketi de yapmakta ve sonuçlarını **Yıllık İmalat Sanayii Anket Sonuçları** adıyla yayınlamaktadır. Bu yıllık anketlerde kamu kesimi işyerlerinin tümü ile, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerleri kapsama alınmaktadır. Bilgi toplama yöntemi, anket formlarının postayla işyerlerine gönderilmesi ve DİE çalışanlarınca toplanmasıdır. Bu anketlerin 1950 - 1968 dönemine ilişkin bölümü toplu olarak DİE'nün **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı** kitabında bulunabilir. DİE'nün **Türkiye İstatistik Yıllıklarında** da bazı yıllara ilişkin özet anket sonuçları bulunmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü ayrıca her üç ayda bir imalat sanayi işyerlerinin büyüklerini kapsama alan anketler düzenlemekte ve sonuçlarını yayınlamaktadır. Kullanılan ölçüt, her üretim dalında yaratılan katma değerın yaklaşık yüzde 90'ını yaratan işletmelerin kapsama alınmasıdır. Bunun için de çeşitli sektörlerde 20, 50 veya 100 işçinin çalıştığı işyerleri sınır olarak alınmıştır. Anketlerde imalat sanayiinde büyük işyerlerinde çalışan işçilerin alt sektörlere göre sayıları üçer aylık ortalama olarak verilmiştir (**Dönemler İtibariyle İmalat Sanayii, İstihdam-Üretim - Eğilim**).

1960'ların son yıllarında kentlerde uygulanan anketlerin sonuçlarının yayınlandığı **Hanehalkı İşgücü Anketi** çalışmaları (DİE, 1969; 1970 a; 1970 b; 1973 a) ile 1973 - 74 yıllarında kırsal kesimde uygulanan anketlerin sonuçlarını içeren **Kırsal Yerler Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları** nüfus sayımlarındaki

verilere ek olarak kullanılabilir. Kırsal Yerler Çalışma Anketi (1973 - 1974) (DİE, 1977) yayını da özellikle işgücü hareketliliği açısından yararlıdır. DİE'nün Başlıca Şehirlerde İşgücü Anketi 1966 : Ankara, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri yayınında da bugüne kadar yeterince değerlendirilmemiş veriler vardır.

Türkiye'deki işçi sayılarına ilişkin diğer bir kaynak Çalışma Bakanlığı'dır. Çalışma Bakanlığı, İş Yasası, Deniz İş Yasası ve Basın İş Yasası kapsamındaki işçi sayılarını yayınlamaktadır. Bu üç yasa kapsamındaki işçilerin 1960 - 1975 dönemine ilişkin verileri, 1977 yılında çıkarılan **Çalışma Dergisi**'nde (Çalışma Bakanlığı, 1977, 1/1) yayınlandı. Bu verilen bir sakıncası, İş Yasasının kapsamındaki değişikliklere bağlı olarak, işçi sayısında bir artış olmadan, yasalar kapsamındaki işçi sayısının artmasıdır. 1966 - 1973 döneminde teşmil kararlarıyla, ilgili yasaların kapsamının genişletilmesine ilişkin ayrıntılı tablolar Çalışma Bakanlığı Araştırma Kurulu Başkanlığı tarafından 1977 yılında yayınlanan **Çalışma Raporu (1966 - 1973)** çalışmasında bulunabilir. Aynı kuruluşun 1980 yılında hazırladığı **Çalışma Raporu (1974 - 1977)** yayınında da aynı konuda 1974 - 1977 dönemine ilişkin bilgi vardır.

SSK ve DİE yayınlarında işçilere ilişkin veriler, çalışılan işyerlerinin kamu ve özel sektör olmasına göre ayrı ayrı verilmiştir. Ancak burada karşılaşılan bir sorun, kamu kesiminin tanımıdır. İktisadi devlet teşekkülleri dışında Ticaret Yasası kapsamında etkinlik gösteren, ancak kamu payının yüzde 50'nin üzerinde olduğu bazı şirketler özel sektör gibi sayılabilmektedir. Bu açıdan, kamu iktisadi teşebbüslerine ilişkin en güvenilir kaynak, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü tarafından her yıl yayınlanan **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yıllığı**'dir. Bu yıllıklarda kuruluş düzeyinde personele ilişkin bilgi vardır. Ayrıca iktisadi devlet teşekkülleri her yıl Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'na çalışmalarınıyla ilgili olarak ayrıntılı birer rapor vermek zorundadır. Bu raporlarda çalışanlara ilişkin kapsamlı ve bugüne kadar çok az ele alınmış bilgiler bulunmaktadır. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu da, kendisine sunulan bu raporlardan genel değerlendirmelere gitmekte ve her yıl bir rapor hazırlamaktadır. Bu raporda kamu kesiminde çalışan işçilere ve memurlara ilişkin toplu bilgi-

ler vardır. Ayrıca DPT Koordinasyon Dairesince hazırlanan **1977 Yılı Program Uygulamasındaki Gelişmeler** çalışmasının 2. cildinde (DPT, 1978) en büyük 33 kamu kuruluşuna ilişkin çalışan ve ücret verileri (1973 - 1976 dönemi) ayrı ayrı verilmiştir.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin ayrı ayrı yayınladıkları yıllık raporlar ve istatistik yıllıklarında çalışanlar konularında veri sunulmuştur. DPT tarafından hazırlanan yıllık programlarda ve özellikle IV. BYP Özel İhtisas Komisyonları raporlarında da kamu kesimindeki işçilere ilişkin (bazı durumlarda çelişik) bilgi bulunabilir.

Türkiye'de yabancı sermayeli işyerlerinde çalışan işçiler konusunda, Güngör Uras'ın **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları** (Uras, 1979) ile Mehmet Şahin'in **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları** (Şahin, 1975) kitaplarında veri vardır.

Sanayi sektöründe büyük işletmelere ilişkin en güvenilir kaynak, İstanbul Sanayi Odası tarafından 1968 yılından günümüze sürdürülen anketlerdir. Bu anketlerde ilk yıllarda en büyük 100 şirketin adları ve çalıştırdıkları kişi sayısı veriliyordu. 1977 - 1979 döneminde en büyük 300 şirket, 1980 ve 1981 yıllarında da 500 şirket yayınlandı. Bu anketlerin sonuçları her yıl Ağustos - Eylül aylarındaki **İSO Dergisinde** bulunabilir. Ayrıca şirketlerin yıllık çalışma raporlarından çalışanlarla ilgili bilgi elde edilebilir.

İşçilerin («memur» statüsünde çalıştırılanlar dışında) işkollarına göre dağılımı konusunda başvurulabilecek en güvenilir kaynak, daha önce sözü edilen eksiklik ve hatalarına karşın, SSK İstatistik Yıllıklarıdır. Ayrıca Çalışma Bakanlığı'nın **Çalışma Raporları**'nda da tüm işkollarını kapsayacak şekilde sektör- lere ve alt sektör- lere göre bilgi bulunabilir. DİE'nün sanayi ve işyerleri sayımları oldukça çok sayıda işkolunu kapsam dışında bırakmakla beraber, kapsamdaki sektör- lere ilişkin ayrıntılı bilgi içermektedir. DİE'nün yıllık **İmalat Sanayi Anketleri** ile **Dönemler İtibariyle İmalat Sanayii Üretim - İstihdam - Eğitim** yayınlarında imalat sanayiinin alt sektörlerinde gö- reli olarak orta ve büyük sayılabilecek işyerlerine ilişkin veriler vardır. Ancak İşkolları Yönetmeliğindeki sınıflandırma ile SSK, Çalışma Bakanlığı ve DİE'nün sınıflandırmalarının hiçbirini tutmamaktadır.

İşkollarına ilişkin önemli bazı diğer kaynaklar da şunlardır :

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) çeşitli sektörlerle ve hatta mallara ilişkin ayrıntılı araştırmalar yapmakta, envanterler çıkarmaktadır. Bu raporlarda işletmelerde çalıştırılanlara ilişkin de bilgi vardır.

Özellikle IV BYP hazırlık çalışmaları çerçevesinde oluşturulan özel ihtisas komisyonlarının sektörlerle ilişkin raporlarında çalışanlarla ilgili bilgiler de verilmiştir.

Sendikaların genel kurul raporlarında (bazı durumlarda gerçekçi, bazı durumlarda abartmalı olarak) ilgili işkolundaki işçilere ilişkin bilgiler yayınlanmıştır.

Bu kaynaklar ayrı ayrı ele alınmadı. Herhangi bir sektörde işçilerin durumunu inceleyen araştırmacı, bu alandaki TSKB ve ÖİK raporları ile sendika çalışma raporlarına da başvurmalıdır.

Aşağıda, İşkolları Yönetmeliğindeki sıra ve kapsam ile, işkollarındaki işçi sayılarına ilişkin (üst paragrafta belirlenenlerin dışında) kaynaklar sunulmuştur.

3. İşkollarına Göre İşçiler

3.1. Tarım - Orman, Avcılık - Balıkçılık İşkolu :

Türkiye'de tarım - orman işkolunda çalışan işçilere ilişkin sağlıklı veri yoktur. Aşağıda ele alınacak kaynakların sunduğu veriler genellikle birbiriyle çelişmektedir. Bu eksiklik ve çelişkiler çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çeşitli kuruluşların «işçi» tanımları farklıdır, bu işkolu İş Yasası ve son yıllara kadar da Sosyal Sigortalar Yasasının kapsamı dışında olduğundan çalışanların sayısını belirlemeyle sonuçlanacak bir kayıt işlemi gerçekleşmemiştir, işyerleri dağınıktır, göçmen ve geçici işçilik yaygındır. Örneğin Orman İşletmelerinden götürü iş alan onbinlerce orman köylüsü (tek geçim kaynakları bu işten elde ettikleri ücret olmasına karşın) işçi sayılmamakta, istisna akdi ile çalıştıkları yorumuyla taşaron muamelesi görmektedirler. Buna karşılık aztopraklı köylülerin bir kısmı, toplumsal anlam-

da yarı - işçi olmalarına karşın, geçici olarak başka tarım işletmelerinde çalıştıklarında işçi olarak gözükmektedirler.

Kırsal kesimde tarım işçilerine ilişkin bir kaynak nüfus sayımlarıdır. Örneğin 1970 nüfus sayımında 500 bin kadar sürekli tarım işçisi gözükmektedir.

Diğer bir kaynak tarım sayımlarıdır.

Tarım sayımları sonuçları Mustafa Keten'in **Tarım İşletmelerinin Yapısı** (Keten, 1974) ile Oktay Varlıer'in **Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü** (Varlıer, 1978) çalışmalarında bulunabilir.

Tarım işçilerine ilişkin diğer bir kaynak, 1962 - 1968 yılları arasında yapılan köy envanter etüdleridir. Bu çalışmalar il il yayınlanmaya başlanmış, daha sonra güvenlik gerekçesiyle yayımı durdurulmuştur. 1971 yılında AID'nin Ankara'daki temsilciliğinden köy envanter etüdlerinin tüm iller için özet sonuçlarını almıştım. Bu tabloya göre 1 175 186 tarım işçisi vardır. Mustafa Keten ise, köy envanter etüdlere göre 1 268 000 tarım işçisinin olduğunu belirtiyor (Keten, 1974, 88).

Tarım işkolunda istihdamla ilgili en kapsamlı ve ancak hiç bir çalışmada kullanıldığını görmediğim 3 kaynak, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun 1967, 1970 ve 1974 yıllarında yayınlanan **Mevsimlik Toplu İşçi İstihdam Rehberleridir**. Bu rehberlerde ülkedeki toplam işçi sayıları verilmemektedir. Ancak belirli bölgelerde belirli zamanlarda belirli işleri yapmak için gerek duyulan ve ayrıca bölge dışından çalışmaya gelen işçi sayıları, bu işçilerin çalışma koşulları ve ücretleri verilmiştir. Ayrıca işletmelerin eski işçi çalıştırma oranları da gösterilmiştir. Kadın ve erkek işçilere ilişkin bilgiler ayrı ayrı sunulmuştur. Bu değerli araştırmalara hakettikleri önemin verileceğini umarım.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün **Kırsal Kesim Hanehalkı İşgücü Anketi** ile **Kırsal Yerler Çalışma Anketi**'nde de tarım işçileriyle ilgili veri vardır.

Orman işçilerine ilişkin bilgiler ise, Orman Genel Müdürlüğü kaynaklarından aktarıldığı biçimiyle, Yücel Çağlar'ın **Türkiye'de Orman İşçiliği ve Sorunları** çalışmasında bulunabilir (Çağlar, 1979, 22).

Kamu kesiminde bu işkolundaki işletmelerde çalışan işçilere ilişkin bir kaynak, Taner Karahasanoğlu'nun **Kamu Kesiminde Tarım İşletmelerinde Ücretle Çalışanlar ve Sosyal Güvenliklerinin Sağlanması** (Karahasanoğlu, 1970) incelemesidir. Diğer bir kaynak ise, Çalışma Bakanlığı'nın işkolu yetki kararıdır. Bakanlığın 20.4.1979 günlü yetki kararında tarım - orman ve avcılık - balıkçılık işkollarında kamu kesiminde mevsimlik ve geçici olarak toplam 347 339 işçinin çalıştığı belirtilmiştir.

Balıkçılık alanında çalışanlarla ilgili veriler, DİE'nün **Su Ürünleri Anket Sonuçları (1976 - 1979)** yayınında toplam ve balık tutma aracındaki ortalama tayfa sayısına göre bulunabilir.

Sosyal Sigortalar Kurumunun bu işkoluna ilişkin verileri güvenilir olmaktan uzaktır. Tarım işkolunun 1977 yılındaki tüzel değişikliklerle sosyal sigortalar kapsamına alınmasına karşın, 1980 yılında bu işkollarında toplam 38 bin sigortalı gözükmektedir (SSK, 1981).

3.2. Madencilik :

Türkiye'de işçilerin ülkeye dağılık ve endüstri bölgeleri dışında oldukça yoğun bulunduğu en önemli işkolu madenciliktir. DİE'nün belirli aralıklarla yayınladığı **Maden İstatistikleri**'nde madenlerde yeraltında ve yerüstünde çalışan işçilerin sayıları verilmiştir. DİE **Türkiye İstatistik Yıllıklarında** da bu veriler özet olarak bulunabilir. Bu veriler kamu kesimini ve özel kesimdeki büyük işletmeleri kapsamaktadır. Kentlerin dışında dağ başlarında özel kesim maden işletmelerinde çok sayıda kişi çalışmaktadır. Ancak bu işkolunun bir sorunu, kimlerin toplumsal anlamda işçi, kimlerin yarı - işçi, kimlerin belirleyici özelliğinin küçük üreticilik olduğunun saptanamamasıdır.

Petrol üretiminde çalışanlar **Maden İstatistikleri**'nin kapsamı dışında bırakılmıştır. **SSK İstatistik Yıllıklarında** ve Çalışma Bakanlığı'nın **Çalışma Raporları**'nda bu konuda bilgi vardır.

3.3. İmalât Sanayii :

İşkolları Yönetmeliğinde 5 - 17 No.'lu işkolları imalât sanayiinin alt sektörleridir. Gıda işkolunda (şeker üretimi dışında) kamu kesimindeki tütün ve içki üretimindeki işçilere ilişkin ve-

riler bulunabilir. Ancak küçük işletmelerin bu işkolundaki yaygınlığı, SSK, ÇB ve DİE verilerinin gerçek durumun çok altında kalmasına neden olmuştur.

Şeker üretiminde tek kuruluş Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'dir. Bu kamu iktisadi teşebbüsünün yıllık raporlarında işletmelere göre işçilere ilişkin ayrıntılı bilgi bulunabilir. Bu işkolunda geçici işçiler olgusu gözden kaçırılmamalıdır.

Dokuma işkolundaki büyük işletmelere ilişkin veriler SSK, ÇB ve DİE yayınlarında bulunabilir. Ancak özellikle Anadolu'daki küçük ve hatta bazı orta büyüklükteki işletmelerde kaçak işçi çalıştırma yaygındır. Bu işkolunda eve iş verme uygulamaları da görülmektedir.

Deri ve ağaç işkollarında küçük işletmeler ve kaçak işçi çalıştırma yaygındır. Bu nedenle, SSK, ÇB ve DİE verilerine fazla güvenmemek gerekir. Ancak bu alanda başka güvenilir çalışma da yoktur.

Kâğıt işkolunda SEKA'nın ağırlığı, SSK, ÇB ve DİE verilerini bir ölçüde kullanılabilir kılmaktadır. Küçük işyerlerinde ise kaçak işçi çalıştırma yaygındır.

Matbaacılık ve lastik - plastik işkollarında işçilerin önemli bir kısmı kaçak olarak çalıştırılmaktadır.

Kimya işkolunda SSK ve DİE verileri, diğer işkollarına göre daha güvenilir olarak kullanılabilir.

Kiremit, tuğla, çimento üretiminde ilginç bir yapı vardır. Çimento fabrikalarına ilişkin verilere güvenilebilir. Ancak geleneksel yöntemlerle tuğla ve kiremit üreten işyerlerinde çalışan onbinlerce işçi kaçak çalıştırılmakta ve bu işçiler resmi verilerde gözükmemektedir.

Cam işkolunda Paşabahçe Holding'in tekel durumu ve büyük işletmelerin belirleyiciliği, resmi verileri güvenilir kılmaktadır.

Metal ve metal işleme işkolunda tüm sektörü kapsayan ayrıntılı çalışma yoktur. Resmi veriler büyük ve orta büyüklükteki işyerlerini kapsamaktadır. Küçük işyerleri oldukça yaygındır ve kaçak işçi çalıştırma alışlagelmiş bir uygulamadır. 1981

yılı Eylül ayında metal işkolunda Sosyal Sigortalar Yasası'na bağlı 40 bin işyeri varken, bunlardan ancak 18 bini çalıştırdıkları işçiler için sigorta primi yatırmıştır (SSK, 1982, 15 ve 37 - 38).

Gemi yapım ve tamir işkolunda çok sayıda işçinin çalıştığı askeri işyerleri milli savunma işkolu kapsamında ele alınmaktadır. Resmi veriler tersanelerin önemli bir kısmının işçilerini kapsamaktadır. Geleneksel yöntemlerle deniz aracı yapılan yerler ise küçüktür, dağınıktır ve buralarda kaçak işçi çalıştırılması yaygındır.

3.4. Diğer İşkolları :

İnşaat - yol işkolunda kamu kesiminde çalışanlara ilişkin veriler Bakanlıklar ve az sayıdaki kamu kuruluşundan derlenebilir. Ancak özel kesim işyerlerinde çalışanlara ilişkin güvenilir veri yoktur. Bu işkolunda üretimin niteliği, sermaye birikiminin ve teknolojinin düzeyine bağımlı olarak niteliksiz geçici işçi çalıştırma eğilimi yüksektir. Ayrıca işçiler de genellikle sigortasız çalışmak istegindedir. Bu işkolunda kaçak çalıştırma oranı yükseklikte tarımdan sonra ikincidir. Bu işkolunda çalışanlarla ilgili diğer bir sorun, topraksız köylülerin ve kentlerdeki işsizlerin yanı sıra kırsal kesimdeki az topraklı köylülerin ve küçük üreticilerin de geçici inşaat işçisi olarak çalışmalarıdır. İnşaat işçilerinin ne kadarının ana ve belirleyici geçim kaynağının aldıkları ücret olduğu, ne kadarının aldıkları ücreti köylerindeki diğer gelirlerine eklediği konusunda niceliksel bir çalışma yoktur. Orta Doğu ülkeleri ve Libya'da çalışan işçilerin büyük bir kısmı da inşaat sektörü içinde ele alınabilir.

Enerji işkolunda işletmeler büyüktür ve Çukurova Elektrik A.Ş. dışındakiler kamu kesimindedir. Bu nedenle bu işkoluna ilişkin resmi verilere güvenilebilir. Tek sorun, bu işkolunda da yaygın olan geçici işçilere ilişkin verileri unutmamaktır. Çalışma Bakanlığı'nın 10.7.1979 tarihli işkolu yetki kararı da yol gösterici olabilir (Belediye elektrik, su ve gaz işçileri 1972 yılından itibaren genel hizmetler işkolunda örgütlenmektedir).

«Banka, sigorta» ile «ticaret, büro ve eğitim» işkollarında SSK, ÇB ve DİE verilerine güvenmemek gerekir. Büro ve ticaret dallarında binlerce küçük işyerindeki işçiler genellikle ka-

çak çalıştırılmaktadır. Ayrıca Sosyal Sigortalar Yasası'nın geçici 20. maddesi ile, kendi sosyal yardım sandığı bulunan bankaların SSK'na katılmamalarına izin verilmiştir. Örneğin SSK 1979 İstatistik Yıllığı'na göre bankalarda 14 bin sigortalı çalışmaktadır. Halbuki Türkiye Bankalar Birliği'nin 1979 yılı raporuna göre, bankalarda işçi statüsünde çalışanların sayısı 68 bindir.

Sigorta şirketlerinde çalışanların sayısı ise Ticaret Bakanlığı Sigorta Murakabe Kurulu tarafından yayınlanan **Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor - 1980** çalışmasında şirket düzeyinde bulunabilir.

Kara taşımacılığı işkolunda küçük işyerleri ve dolayısıyla kaçak işçi çalıştırma yaygındır. 1972 yılına kadar belediyelerin otobüs işletmeleri bu işkolunda örgütleniyordu. İşkolları Yönetmeliğinde yapılan bir değişiklikte genel hizmetler işkoluna aktarıldı. Bu işkolunda çalışanlara ilişkin güvenilir bilgi bulunabileceğini sanmıyorum.

Hava taşımacılığında THY ve USAŞ çalışanların büyük bir kısmını istihdam etmektedir. Bu kuruluşlardan ve bu işkolunda tek sendika olan Hava İş'ten güvenilir veri elde edilebilir.

Demiryolu taşımacılığında T.C.D.D. tekel durumundadır. T.C.D.D. İstatistik Yıllığı'nda ve Yüksek Denetleme Kurulu'na sunulan raporlarda çalışanlara ilişkin ayrıntılı bilgi vardır.

Denizyolu taşımacılığında çalışanlar gemi adamıdır ve Deniz İş Yasası kapsamındadırlar. Çalışma Bakanlığı'nın **Çalışma Raporları**'nda bu konuda ayrıntılı ve güvenilir olduğunu sandığım veri bulunmaktadır. Denizcilik Bankası ve D.B. Deniz Nakliyatı İşletmeleri (kamu kesimi) ise raporlarında çalışanlarla ilgili bilgi vermektedir.

Ardıye ve antrepo işkolunda en büyük işverenler D.B. Deniz Nakliyatı A.Ş. ile T.C.D.D.'dir. Her ikisi de kamu kesiminde olduğundan, bu konudaki resmi verilere güvenilebilir.

Haberleşme işkolunda PTT ve TRT bulunmaktadır. Resmi verilere güvenilebilir.

Sağlık işkolunda devlet hastanelerinde çalıştırılanlar «memur» statüsündedir. SSK hastanelerinde de «işçi» ve «memur»

statüleri karışıktır. Üniversitelerin, belediyelerin, bazı büyük kamu iktisadi teşebbüslerinin hastanelerinde de karışık bir personel sınıflandırması uygulanmaktadır. Özel hastane ve buralarda çalışanların sayısı kısıtlıdır. «Memur» statüsünde çalıştırılanlar unutulmamak koşuluyla, resmi verilere güvenilebilir. SSK sağlık kuruluşlarında çalışanlara ilişkin veriler, **SSK Yıllık Çalışma Raporlarında** bulunabilir.

Konaklama - eğlence işkolunda büyük oteller, yurtlar ve eğlence yerlerinde çalıştırılanlar sigortalıdır. Ancak küçük lokanta, gazino, otel, bar, pavyon gibi işyerlerindeki işçiler yüzde ve bahşiş üzerinden ücret alırlar ve genellikle sigortasız çalışırlar. Bu nedenle SSK, ÇB ve DİE verilerini büyük işyerlerinde ve orta büyüklükteki işletmelerin bir kısmında çalışanlar olarak algılamak gerekir.

Güzel sanatlar işkoluna ilişkin veriler yetersizdir.

Milli savunma işkolunda Milli Savunma Bakanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı işyerleri ile yabancı askeri işyerlerinde çalışan işçiler örgütlenmektedir. İşkolunun özelliği, metal işleme, dokuma, kimya, gemi yapım işkollarındaki işyerlerinin işverenin niteliği gözönünde tutularak biraraya getirilmiş olmasıdır. SSK, ÇB ve DİE verilerinde ayrı bir «milli savunma işkolu» sınıflandırması yoktur; her bir işletme gerçekte ait olduğu sektörde ele alınmıştır. Bu işkolunda çalışan işçilere ilişkin tek kaynak, işkolunun en güçlü sendikası olan Türk Harb İş'in genel kurul çalışma raporlarıdır.

Gazetecilik işkolunda çalışanlar «basın işçisi» sayılmaktadır ve Basın İş Yasası kapsamındadır. Basın işçilerinin biraz abartılmış sayıları Çalışma Bakanlığı **Çalışma Dergisi** (Çalışma Bakanlığı, 1977, 1/1) ve **Çalışma Raporlarında** bulunmaktadır. Bu sayılardaki abartmanın nedeni, resmi ilân almak için çıkan birçok gazetenin, ilân alabilmek için gerekli gazeteci kontenjanlarını bu işle hiçbir ilişkisi olmayanlarla doldurmasıdır.

Genel hizmetler işkolu da, çeşitli işkollarının işçilerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. 1970 yılında yürürlükte bulunan İş Yasası değiştirilerek, kaloriferli konutların kapıcıları ile çalışmasını tümüyle bir konuta ayıran kapıcılar kapsam içine alınmıştır. Kapıcılar genel hizmetler işkolunda sayılmıştır. Ay-

rica 1972 yılında İşkolları Yönetmeliği'nde yapılan bir değişiklikle de, belediyelerin sağlık hizmetleri dışındaki tüm alanlarında çalışanlar (elektrik - gaz - su, ulaştırma, temizlik, büro, gıda) genel hizmetler işkoluna katılmıştır. Bu heterojen yapı nedeniyle SSK, ÇB ve DİE yayınlarında genel hizmetler işkoluna ilişkin toplu bilgi bulmak mümkün değildir. Çalışma Bakanlığı'nun 6.6.1979 tarihli işkolu yetki saptaması kararına göre, genel hizmetler işkolunda 144 113 işçi çalışmaktadır.

4. Diğer Konular :

4.1. İşyeri Düzeyinde İşçi Sayıları :

Hangi işyerinde kaç işçi çalıştığına ilişkin bilgi bulmak oldukça zordur. Büyük sanayi işletmeleri ile ilgili olarak İstanbul Sanayi Odası'nın anketinden söz edilmişti. Bu anket kapsamı dışındaki şirketlerde çalışanlar için başvurulabilecek kaynak, adres kitaplarıdır. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği'nin 1968 yılında yayınladığı **Türkiye Sanayi Rehberi**'nde işletmelerin çalıştırdığı işçi sayısına ilişkin bilgi vardır. Odalar Birliği daha sonraki yıllarda belirli sektörlerle ilişkin adres kitapları da yayınlamıştır : Örneğin 1973 yılında yayınlanan **Elektrik ve Elektronik Sanayi Rehberi**'nde tek tek şirketlerde çalışan işçilerin sayısı verilmiştir.

Ayrıca ticaret ve sanayi odaları ile sanayi odaları, üyelerini tanıtan kılavuzlar çıkarmaktadır. Bunlardan da bilgi sağlanabilir. Bazı özel kuruluşlar da başvuru kitapları yayınlamaktadır : Örneğin, Ay Sal Modern İş Yayınları Merkezi, **Türkiye Ticaret Sanayi ve İş Rehberi**, 2 Cilt, 1977, 1982 s. Çeşitli ortaklık ve holdinglerin tanıtıcı kitapçıkları ve genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında da (bazan ayrıntılı) bilgi bulunabilir.

4.2. Kadın ve Çocuk İşçiler ve diğer konular :

SSK, ÇB ve DİE yayınlarında işçilere ilişkin veriler cinsiyetlere göre ayrı ayrı verilmiştir.

Türkiye'de çırak adı altında çocuk işçi çalıştırılması çok yaygındır. Çocuklar genellikle kaçak çalıştırıldığından, bu konuda bir sayı vermek çok zordur. Bu konuda sadece Çalışma

Bakanlığı kaynaklarında bilgi vardır. 1974 - 1977 dönemine ilişkin **Çalışma Raporu**'na göre, tüm Türkiye'de 1977 yılında sadece 37 512 çocuk işçi çalışmaktadır. Sadece Ankara'daki çocuk işçi sayısının bile 37 binin üstünde olduğunu sanıyorum.

SSK, ÇB ve DİE verileri, işçilerin illere göre dağılımlarını da vermektedir.

İşyerlerinin çalıştırdıkları işçi sayısına göre dağılımı da sık sık aranan göstergelerden biridir. Bu konuda DİE'nün sanayi ve işyerleri sayımları ile SSK'nun 1980 yılı **Çalışma Raporu**'na başvurulabilir. SSK, primi yatırılan işçilerin işletmedeki işçi sayısına göre dağılımını (1979 ve 1980 yılları için) ilk kez bu raporda yayınlamıştır.

Emekli memurlara ve işçilere ilişkin Emekli Sandığı ve SSK verileri, DİE **İstatistik Yıllıklarında** özet olarak verilmiştir.

Geçici işçilerle ilgili ayrı bir çalışma yoktur. Geçici işçiliğin yaygın olduğu tarım - orman, şeker, tuğla - kiremit, inşaat - yol, enerji işkollarındaki kaynaklara bakılabilir.

İşçilerin medeni durumu, öğrenimi, işyeri kıdemi, mesleği, yaşı, vasıflılık durumu gibi belirli özellikleri konusunda ise kapsamlı çalışmalar yoktur. Çeşitli kuruluşlar birbirinden bağımsız ve bazan da kesintili olarak bazı çalışmalar yapmaktadır.

Bunların içinde en sürekli olanı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun **İşgücü Maliyeti ve Çalışma İstatistikleri**'dir. Bu araştırma 10 yılı aşkın bir süredir TİSK'na bağlı işveren sendikalarına üye işverenlerin işyerlerinde çalışan 100 - 200 bin civarındaki işçinin durumunu her yıl incelemektedir. İncelenen konular arasında sektörlerle göre şunlar vardır: İstihdam, istihdamın cinsiyete ve kıdeme göre dağılımı, sendikalaşma durumu (sendikalaşma oranı ve bağlı olunan sendika). Ancak inceleme kapsamındaki işçi sayısı azdır. Örneğin 1980 yılına ilişkin çalışma sadece 111 bin işçiyi ele almaktadır.

TİSK'na bağlı işveren örgütlerinden Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası da kendi üyesi işverenlerin işyerlerindeki işçiler üzerinde anket uygulamış ve sonuçlarını yayınlamıştır. (Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası, 1979). Tür-

kiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) da her yıl yaklaşık 50 bin işçiyi kapsamına alan bir anket uygulamakta ve sonuçlarını **İşgücü Maliyeti ve Çalışma İstatistikleri** adı ile yayınlamaktadır. Bu çalışma metal işkolunda çalışanlara ilişkin ve bölgelere göre işçi sayıları, işçilerin kıdem, eğitim, çocuk sayısı, sendikalılık, vardiya uygulaması, haftalık çalışma süresi, işçi devri ve iş kazası konularında bilgi içermektedir.

İşçi sendikalarında üyelerin sözü edilen nitelikleri üzerinde geniş anket uygulaması pek yaygın değildir. DİSK Araştırma Merkezi'nin 1979 - 1980 yıllarında uyguladığı anketin sonuçları yayınlanmamıştır. Türk İş üyesi Teksif'in (dokuma işkolu) anketinde ise, Teksif üyelerinin medeni durumu, yaşları, eğitim durumu, çocuk sayısı, çocukların eğitim durumu, çalışan çocukları, çalışan çocuklarının yaşları, çocuklarının yaptıkları işler, eşlerinin çalışma durumu ve yaptıkları işler, babalarının meslekleri ve üyelerin babalarının mesleklerinde çalışmayı isteyip istemedikleri, kaç yıldır kentte yaşadıkları, kıdemleri, diğer üyelerle ilişkileri ve benzeri konularda bilgi vardır (Bkz. Teksif, 1979).

DPT tarafından 1972 yılında yapılan ve 33 sanayi dalını kapsayan çalışmada ise, işçilerin niteliklilik durumlarına ilişkin sektörlerarası karşılaştırmalı bilgi vardır. (Ebiri - Bozkurt, 1975).

Ücretlilerin eğitim düzeyi konusunda ayrıca nüfus sayımlarına ve hanehalkı işgücü anketleri sonuçlarına da başvurulabilir.

4.3. İşgücünün Eğitimi :

İşgücünün mesleki eğitimi de işçiler açısından önemli bir konudur. Örgün mesleki eğitim konusunda veri yayınlayan iki kuruluş vardır: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim Etüd ve Programlama Dairesi ve Devlet İstatistik Enstitüsü. İlk kuruluşun yayınları kamuoyuna çok az yansımaktadır. Kitaplıklarda bile genellikle yoktur. Ancak özellikle endüstriyel mesleki teknik eğitimden geçen öğrencilerin kökenleri ve okuldan mezun olduktan sonra yaptıkları işler konularındaki taramaları, toplumsal yapı değişikliklerine ilişkin tartışmalarda yararlı olacaktır.

Yaygın eğitim konusunda Orhan Tuna'nın **Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim** (Tuna, 1973) kitabı konunun güzel bir çerçevesini çizmektedir. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun **İstihdam'da 25 Yıl** isimli yayınında ise (İİBK, 1971, 90 - 105) 1946 - 1970 döneminde Kurumun düzenlediği kurslarla ilgili ayrıntılı ve toplu bilgi vardır. Daha sonraki yıllara ilişkin bilgiler ise birkaç yıllık gruplar halinde **İİBK İstatistik Yıllıklarından** derlenebilir.

4.4. Meslek Tanımları :

Endüstrileşme ve özellikle de üretimin boyutlarının büyümesi ve üretimin rasyonelleştirilmesi çabalarına bağlı olarak, işyerlerinde iş tanımları ve bunlar temelinde iş değerlendirmesi uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Özellikle mesleklere ilişkin verilerin değerlendirilmesinde meslek tanımları önem kazanmaktadır. İş tanımlarında kullanılacak yararlı bir kaynak ise meslek sözlükleridir. Meslek sözlüklerinde meslek sahibinin bilmesi ve yapabilmesi gereken bilgi ve işler belirtilmektedir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu, **Birleşik Amerika Meslekler Sözlüğü** adıyla bir yayını 1952 yılında çıkarmıştır (İİBK, 1952). Bu konuda ikinci deneme, İİBK ile Devlet Personel Dairesi'nin ortak yayınıdır: **Milletlerarası Standart Meslek Sınıflandırma Rehberi** (İİBK - DPD, 1967). İİBK bu alandaki çalışmalarını sürdürmüş ve 1975 yılında **Türk Meslekler Sözlüğü, Ana Grup 7, Kod, Ünvan ve Tarifler** (İİBK, 1975) ve 1977 yılında **Türk Meslekler Sözlüğü, Ana Grup 8, Kod, Ünvan ve Tarifler** (İİBK, 1977) çalışmalarını yayınlamıştır.

İİBK'nun 1975 ve 1977 yayınları genellikle pek bilinmeyen ancak iş tanımlarında çok yararlı olabilecek değerli çalışmalardır.

MESS tarafından her yıl yayınlanan **Ücret Etüdü**'nde ise metal işleme işkolunda yaygın olarak rastlanan 70'e yakın işin tanımı çok kısa olarak verilmiştir. Bu konuda ayrıntıya incek kişinin bu kaynağı da gözden geçirmesinde Türkiye uygulamaları açısından yarar vardır.

4.5. İş Denetimi :

Çalışma Bölge Müdürlüklerinin önde gelen görevlerinden biri iş denetimleridir. İş denetim personelinin bölgelere göre dağılımı, yapılan genel ve özel denetimlerin bölgelere ve denetimin niteliğine (nedenlerine) göre dağılımı sadece Çalışma Bakanlığı **Çalışma Raporlarında** bulunabilir (1966 - 1973 verileri için bkz. Ayerden 1977; 1974 - 1977 verileri için bkz. Çalışma Bakanlığı, 1980). İşgüvenliği müfettişlerinin ve denetimlerinin bölgelere göre dağılımı konusunda sadece 1974 - 1977 dönemi için bilgi vardır.

Özel iş denetimlerinin önemli bir kısmını işçi şikayetlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. İşçi şikayetlerinin içeriği konusunda veri yayınlanmamaktadır. Ancak illere göre işçi şikayeti sayıları ve bunların «işçi lehine uzlaşma» veya «işçi aleyhine uzlaşma» veya «iş mahkemesine devir» başlıkları altında değerlendirilmesi için tek kaynak yine Çalışma Bakanlığı'nın **Çalışma Raporlarıdır**.

4.6. Yurtdışında Çalışanlar :

1960 - 1982 döneminin önemli özelliklerinden biri, yurtdışında çalışanlar olgusudur. Bu konudaki tarama ve incelemeler ve resmi yayınlar sürekli olarak "yurtdışındaki işçiler" kavramını kullanmaktadır. Ancak üretim araçları ile mülkiyet ilişkileri açısından baktığımızda, yurtdışına çalışmaya ("işçilik yapmaya") gidenlerin önemli bir kısmının küçük üreticiler olduğu görülecektir. Bu durumda "yurtdışındaki işçiler" yerine "yurtdışında çalışanlar" veya "yurtdışında işçilik yapanlar" kavramı bu çalışmanın benimsediği tanımlara daha uygundur.

Yurtdışında çalışanlar ya İİBK kanalıyla, ya da kendi yarattıkları olanaklarla (turist pasaportuyla) Türkiye dışına çıkmışlardır. İİBK'nun yurtdışında çalışanlara ilişkin verileri 1970 yılına kadar salt Kurum aracılığıyla yurtdışına çıkanları içermektedir. Daha sonraki yılların verilerinde ise, çeşitli biçimlerde yurtdışına çıktıktan sonra işçi pasaportu alan ("kaçaklıktan kurtulan") herkes kapsanmıştır.

Yurtdışında çalışanların 1964 - 1973 dönemindeki durumu na ilişkin özet bilgi ile 31.12.1973 tarihlerindeki ayrıntılı durumları, İlhan Gülsün'ün **Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve So-**

runlarına ait İstatistikler (Gülsün, 1974) çalışmasında bulunabilir. O güne değin yayınlanmamış birçok bilgi bu çalışmada derlenmiştir. Yurtdışındaki çalışma ateşeliklerinin raporlarından aktarılan çeşitli ülkelerde çalıştıkları işkollarına göre dağılımlar, 1973 yılı sonu itibariyle sadece bu kaynakta bulunabilir. Bu önemli çalışma genellikle gözlerden kaçmıştır.

İİBK İstatistik Yıllıklarında ve İİBK Aylık Basın Bültenlerinde yurtdışında çalışanların meslekleri ve çalıştıkları ülkelere göre dağılımlarına ilişkin bilgi vardır.

T.C. Çalışma Bakanlığı Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan **Yurtdışı İşçi Sorunları - 1981** (Çalışma Bakanlığı, 1981) çalışmasında da toplu halde bilgi bulunabilir.

Ancak bu veriler "kaçak" olarak turist pasaportuyla çalışanları ve ailelerini kapsamamaktadır. Ayrıca özellikle 1980-1981 yıllarında siyasal sığınma hakkını kullanmak için başvuran birçok kişi, Alman yasalarındaki boşluklardan yararlanmaya çalışarak bu ülkede bir iş bulmayı amaçlamaktaydı.

Yurtdışında çalışanlarla ilgili çalışmalarda önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak bir sorun, uyruk değiştirmesidir. Yabancı işçilere karşı tavrın olumsuzlaşmasıyla, Türkiye Cumhuriyeti uyruğundan çıkarak veya çıkmayarak çalışılan ülkenin uyruğuna geçmek yaygınlaşmaktadır.

İİBK verilerinde çalışanların hangi illerden olduğuna ilişkin bilgilere de güvenilmemelidir. Kurum bu verileri derlemede, başvurulan İİBK şubesini esas almıştır. Ancak şu bilinmektedir ki, birçok kişi yurtdışına gitme olasılıklarını arttıracığı düşüncesiyle, oturduklarından başka illerden başvurmuş ve hatta yurtdışına gidişi kolaylaştırıcı köy kalkınma kooperatiflerine kentlerden üye olmuştur.

Yurtdışına çalışmaya gidenlerle ilgili anket çalışmaları da yapılmıştır. 1970 Nisan ile 1971 Nisan ayları arasında gidenlerle ilgili bir uygulama için Ahmet Aker'in **İşçi Göçü** (Aker, 1972), Nermin Abadan'ın **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları** (Abadan, 1964) ve Orhan Türkdogan'ın **Türk İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı** (Türkdogan, 1977) çalışmalarına bakılabilir.

III. SENDİKALAR VE SENDİKA ÜYELERİ :

1. Sendikalar :

Türkiye'de sendikalara ve sendikalı işçilere ilişkin veriler de güvenilir değildir.

Çalışma Bakanlığı her yıl ülkedeki sendika ve üst örgütlerin sayısını belirlemekte ve yayınlamaktadır. Bu bilgiler **Çalışma Dergilerinde** veya **DİE İstatistik Yıllıklarında** bulunmaktadır.

Bu sayılar etkinliğini sürdüren sendikaları değil, Çalışma Bakanlığı'nda kaydı yapılmış sendikaları göstermektedir. Örneğin 1980 yılında Türkiye'de 733 işçi sendikası gözükmektedir. Ancak bunların birkaç yüzünün hiçbir işyerindeki işçileri örgütlememiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kanımca toplam sendika sayısındaki azalma veya çoğalmalardan hareketle işçi hareketinin örgütlenme düzey veya niteliğine ilişkin sonuçlara varmak doğru olmayacaktır.

Çalışma Bakanlığı toplam sendika sayısını yayınlamakla yetinmektedir. Bu sendikaların isimlerini, illere göre dağılımını saptamak için başka kaynaklara başvurmak gereklidir. Ancak bu kaynaklarda da sendikaların şube sayıları ve bunların dağılımı verilmemiştir.

Sendikaların listesi Çalışma Bakanlığında iç kullanım için zaman zaman çoğaltılmıştır. Bunların kopyaları bulunabilir.

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) 1963, 1968, 1972 ve 1976 yıllarına ilişkin olarak **T.C. Devlet Teşkilatı Rehberi** adıyla kapsamlı çalışmalar yayınlamıştır. Bu çalışmalarda o yıllardaki işçi ve işveren sendikalarının listesi iş kollarına göre vardır: (TODAİE, 1973, 734 - 768; 1977, 804 - 839).

1980 yılı Eylül ayında tüm sendikaların listesi ise 17.9.1980 ve 18.9.1980 tarihli **Resmi Gazetelerde** yayınlanmıştır. Bu listelerdeki çok sayıdaki hata ise Çalışma Bakanlığı'nın 7.12.1980 tarih ve 17183 sayılı **Resmi Gazete**'de yayınlanan tebliği ile düzeltilmiştir. Bu listedeki hatalar, Çalışma Bakanlığı'nın sendikalara ilişkin bilgilerinin hangi düzeyde olduğunu çok güzel sergilemektedir.

1965 yılında çıkarılan 624 sayılı Kamu Personeli Sendikaları Yasası çerçevesinde 1968 yılı ortalarına kadar kurulan 453 sendikanın isimleri ise Cemal Mihçioğlu'nun **Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları** kitabında (Mihçioğlu, 1968, 99 - 135) verilmiştir.

Çalışma Dergisi'nin 1977 yılı 1. sayısında işçi sendikaları, işçi federasyonları ve işçi konfederasyonları ile üye işçilerin sayıları 1963 - 1975 dönemi için topluca verilmiştir. Aynı derginin 1974 yılı 1. sayısında ise işçi birlikleri ve üye işçilerin sayıları vardır.

İşçi sendikalarının ve üyelerinin 31.12.1969, 31.12.1970, ve 31.12.1971 tarihleri itibariyle işkollarına ve illere göre dağılımı **Çalışma Dergisi**'nin 1972 yılı 2. cildinde vardır. Derginin 1974 yılı 1. cildinde sendikalar ve üyelerinin işkollarına göre dağılımı verilmiştir. 31.12.1974 ve 31.12.1975 itibariyle bu veriler de Derginin 1977 yılı 1. cildinde bulunabilir.

2. Sendika Üyeleri :

Hangi sendikanın ne kadar üyesi olduğunu saptamak oldukça zordur. Bu konuda bir sorun üye ile ödenti veren üye arasındaki ayrımdır. Her sendika toplam üye sayısını abartma ve özellikle de ödenti veren üye sayısını gizleme eğilimindedir. Ödenti ödeyen üye sayılarına ilişkin en güvenilir bilgi, sendikaların üst örgütlerine bu konuda verdikleri belgelerdir. DİSK'in yayınlarında bu nitelikte bilgi yoktur. Türk İş'in genel kurul raporlarının akçalı işler bölümünde ise Konfederasyona bağlı sendika ve federasyonların (doğru olduğunu sandığım) üye sayıları vardır. Ancak Türk İş'in 8. Genel Kurul Çalışma Raporu'ndaki (1970) akçalı işler bölümünde bu listeler kaldırılmıştır. 9., 10. ve 11. Genel Kurul Çalışma Raporlarında (1973, 1976 ve 1979) ise akçalı işler bölümü tümüyle çıkarılmıştır. 1970 öncesinde Türk İş'e bağlı sendika ve federasyonlarla üyeleri konusunda genel kurul raporlarına başvurulabilir: Türk İş, 1964, 1 - 13; 1966, 188 - 195; 1968, 541 - 546.

Sendikaların ödenti ödeyen üyelerine ilişkin en sağlıklı bilgi, konfederasyonların genel kurullarına her sendikanın göndereceği delegenin saptanması işiyle görevlendirilen konfederasyon kurullarının tartışma tutanakları ve raporlarıdır. Özel-

likle örgüt içi huzursuzlukların olduğu durum ve zamanlarda, bu konuda gerçekten sağlıklı sayılar elde edilmektedir. Ancak bu kaynaklar yayınlanmamaktadır.

Hangi işyerinde hangi sendikanın hangi dönemde yetkili olduğunu resmi belgelerden saptamak oldukça zordur. Bu konuda en güvenilir kaynak, TÜBA Ajansının İş - İşçi - Çalışma Bülteni ve Toplu İş Sözleşmeleri Bülteni'dir. Her ay bağitlanan toplu sözleşmeler, taraflarıyla birlikte, özet olarak yayınlamaktadır. Aynı şekilde başka ajansların yayınları da kullanılabilir.

Çeşitli yollardan toplu iş sözleşmeleri elde edilerek, en azından sözleşmenin sonuçlandırıldığı dönemde işyerinde yetkili olan sendika belirlenebilir.

İşkolu düzeyindeki uyuşmazlıklarda Çalışma Bakanlığı veya mahkemeye yansıtılan yetki uyuşmazlıklarında mahkeme veya Yargıtay kararlarında da belirli işyerlerindeki yetkili sendika saptanabilir (Çalışma Bakanlığı, 1972; 1974; 1977).

İşçi ve işveren örgütlerinin çalışma raporlarında da işyerlerinde örgütlü ve yetkili sendikalara ilişkin bilgi vardır.

Çalışma Bakanlığı, Türkiye'deki toplam sendikalı işçi sayısı hakkında da veri yayınlanmaktadır. Ancak bu veriler de çeşitli nedenlerle güvenilir değildir.

Yanlışlıkların birinci kaynağı, 274 sayılı Sendikalar Yasası'na göre bir işçinin aynı anda işkolunda birden fazla sendikaya üye olabilmesidir. Bu durumda, sahtekârlığın etkileri Çalışma Bakanlığı verilerinden soyutlansa bile, aynı kişinin birkaç kez sayılması söz konusudur.

Yasanın hükümlerinden kaynaklanan diğer bir hata da, Sendikalar Yasası'na göre, sendika üyeliğinin sona ermesi için işyerinde çalışan işçinin işten ayrılmasının ve ödenti ödemesini durdurmasının yetmemesidir. İşçi, ölüm nedeniyle, kendi isteğiyle istifa yoluyla veya onur kurulu kararıyla sendikadan ayrılmadıkça, uygulamada üyelikten düşmez. Yasaya göre, başka bir işkolunda çalışmaya başlayan işçinin sendika üyeliğinin sona ermesi gerekiyorken, pratikte bu uygulamaya gidilmemekte ve gidilememektedir. Bu durumda, aynı işçi aynı işkolunda birden fazla sendikanın ve hatta ayrı ayrı işkollarında sendika-

ların üyesi olabilmektedir. İşçinin ölümü halinde doğal olarak sendika üyeliği de son bulacakken, ölümünün sendikaya bildirilmesi gibi bir zorunluluğun olmaması nedeniyle, sendika üyeliği ölümden sonra da sürebilmektedir.

Çalışma Bakanlığı verilerinde üye ile ödenti ödeyen üye arasında bir ayırım yapılmamakta, sadece üyelere ilişkin veri yayınlanmaktadır. Ancak önemli olan ödenti ödeyen üyelerin sayısıdır.

Çalışma Bakanlığı'nın sendika üyelerine ilişkin verilerinin yüksek olmasının nedenlerinden biri de, sendikaların üye sayılarını abartma eğilimleridir. Yasanın üyeliğe ilişkin hükümleri ise bu uygulamaları mümkün kılmaktadır.

İşyeri düzeyinde yetki belirlenmesinde Çalışma Bakanlığı bölge Çalışma müdürlüklerine, işkolu düzeyinde yetki belirlenmesinde ise doğrudan doğruya Çalışma Bakanlığı'na (gerektiğinde) üye fişleri verilmekte ve yetki kararı ağırlıkla bu üye fişlerine dayandırılmaktadır. Özellikle işkolu yetkisinde Çalışma Bakanlığı'nın elinde, verilen üye fişlerinin gerçek kişilere ait olup olmadığını gösterecek kaynaklar yoktur. İşyeri yetkisinde, işyerinde çalışan işçilerin kimliklerinin işverenden alınması ve sendikaların verdikleri üye fişlerinin bu isimlerle karşılaştırılması, gerçekte çalışmayan kişiler adına düzenlenmiş üye fişlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Ancak işkolu yetkisinde böyle bir uygulamanın pek mümkün olmaması (Çalışma Bakanlığı'nın bir işkolunda çalışan işçi sayısını bile doğru olarak belirleyememesi nedeniyle) özellikle işkolu yetkisi süresinde Çalışma Bakanlığı'na gerçek üye sayısının çok üstünde üye sayısının bildirilmesine ve sahte üye fişi düzenlenmesine neden olmaktadır.

Sendikaları üye sayılarını yüksek göstermelerinin diğer bir nedeni de, sendika içi grup çatışmalarında yönetimde olan grubun kendi lehine oy kullanacak delege sayısını artırma ve olağanüstü genel kurul toplama olanağını kapama çabasıdır.

1970 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası'nda yapılan ve 1972 yılında Anayasa Mahkemesince iptal edilen değişikliğe göre, sendikaların ülke çapında faaliyet göstermesinde, federasyon ve konfederasyonların oluşturulmasında sigortalı işçi sayısının be-

lirli bir oranının üye kaydedilmiş olması zorunluluğu getirilmiştir. 1970 sonrasında sendikaların Çalışma Bakanlığı'na verdikleri üye sayılarındaki artışın nedenlerinden birinin de, bu tür olası değişikliklere karşı önlem niteliğinde olduğunu sanıyorum.

Bu durumda, Çalışma Bakanlığı'nın sendikalı işçilere ilişkin verileri gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır. Örneğin 1977 yılında sendikalı işçi sayısının 3 808 bin olduğu ileri sürülürken, aynı yıl sigortalı sayısı 2 191 bindir. Sendikalılığın asgari yararının sigortalanmak olduğu düşünülürse, sendikalı işçilere ilişkin verilerin bu tavanın üstündeki bölümüne kuşkuyla bakmak gerekir.

Bugüne kadar tüm işkollarını kapsayacak şekilde sendikalara ve üye sayılarına ilişkin kapsamlı ve sağlıklı bir çalışma yapılmamıştır. Bazı genel kurul raporlarında sendikalı işçi ve bazı konfederasyonların üye sayılarına ilişkin veriler gerçekleri yansıtmamakta, tamamiyle propaganda amacı taşımaktadır. Örneğin Aster İş Sendikasının 4. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu'nda, 1978 yılında yapılan bir çalışmaya atıfta bulunularak, DİSK'e bağlı sendikalarda örgütlü üye sayısının yarım milyonu aştığı, Türk İş'e üye sendikalarda örgütlü işçi sayısının ise 427 394 olduğu ileri sürülüyor (Aster İş, 1980, 62). Türk İş'le ilgili bu sav doğru değildir. Örneğin Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 1978 - 1979 yıllarında 147 işyerinde çalışan 65 bin işçinin DİSK'e bağlı sendikalardan ayrılarak MİSK'e bağlı sendikalara katıldığını ileri sürmektedir (MİSK, 1979, 67). Son Havadis Gazetesi yazarı Tekin Erer'in ise 3.8.1979 tarihli yazısında MİSK'e bağlı sendikalara üye işçi sayısının 280 bin olduğunu ileri sürdüğü aynı kaynakta belirtilmektedir (MİSK, 1979, 93).

İşkolu düzeyinde Türkiye'de tüm işkollarındaki işçilerin ve sendikaların durumunu saptamaya yönelik tek çalışma, Türkiye İşçi Partisi tarafından yayımlanan Demokratikleşme İçin Plan, 1978 - 1982 kitabıdır. Kitabın 396. sayfasında "Türkiye'de sendikalar tablosu" adıyla, işkolları, sigortalı ve sendikalı işçi sayıları, önemli sendikalar ve işyerlerini içeren bir tablo yayınlanmıştır. Bu tabloda örneğin tarım işkolunda kamu ve özel kesim işyerlerinde toplam sadece 15 bin sendikalı işçi gösterilmiş-

tir. Halbuki bu işkolunda sadece Devlet Üretim Çiftliklerinde 11 bin sendikalı işçi vardır. (İKA, 1978). Orman Bakanlığı ve Gıda - Tarım Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde bu işkolunda işçi statüsünde çalışan kişilerin sayısı, 15 binin çok üstündedir. Madencilik işkolunda çok önemli bir kuruluş olan Etibank, besin işkolunda Çaykur unutulmuştur. Ağaç işkolunda en önemli kuruluş olan Orman Ürünleri Sanayii'ne değinilmemiştir. Taş - toprak işkolunda Sümerbank işyerleri unutulmuştur. Metal işkolunda çok önemli olan kamu kesimi işyerleri (Karabük Demir Çelik, İskenderun Demir Çelik, MKE, Seydişehir Alüminyum) hiç ele alınmamıştır. Enerji işkolu TEK ile sınırlandırılmıştır. En azından Devlet Su İşleri unutulmuştur. Bayındırlık işkolunda YSE, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü ve DLH yoktur. Devlet Hava Meydanları ve Limanları İşletmesinde çalışanlar "memur" statüsünde iken, bu işyeri ulaştırma işkolunda önemli sayıda işçi çalıştıran bir kuruluş olarak sunulmuştur. Bütün bunların yanı sıra, işkollarıyla hiçbir ölçüne uyulmadan oynanmış, "bayındırlık" ve "malî" adlarıyla işkolları düzenlenmiştir.

IV. ÜCRETLER :

İşçilere ilişkin çalışmalarda sık sık ele alınan bir konu, ücretlerdeki gelişmelerdir. Ancak Türkiye'deki ücret verilerinin bazı nitelikleri sık sık hatalara neden olmaktadır.

İşçi ücretlerinin gelişimine ilişkin çalışmalarda, devletin toplumsal refaha yönelik harcamaları da gözönünde tutulmalıdır. Bu nitelikteki kamu harcamalarının azaltılması, ücretlerin azalması anlamına gelecektir.

İşçilerin yaşam düzeyindeki gelişmeler incelenirken, tek tek kişilerin almakta olduğu ücretlerin gelişimiyle yetinilmemeli, grev ve lokavttan etkilenen işçiler ve işlerini yitirenler de gözönüne alınarak, ailelerin toplam gelirindeki gelişmeler değerlendirilmelidir.

Aile gelirlerinin incelenmesinde, çalışan başına bakmakla yükümlü olunan kişi sayısındaki değişimler de bir değişken olarak ele alınmalıdır.

Kullanılan verilerin net ve gerçek olmasına özen gösterilmelidir. Bu nedenle, brüt parasal veriler önce net parasal verilere, daha sonra da net gerçek verilere dönüştürülmelidir. Ücretlerden yapılan kesintilerdeki değişiklikler, brüt gerçek ücret dizileri ile net gerçek ücret dizilerinin önemli ölçüde farklı olmasına yol açmaktadır. (Bu konularda daha ayrıntılı açıklamalar için bkz. Koç, 1982 a.).

1. SSK Günlük Gelir Verileri :

İşçilerin yaşam düzeylerindeki gelişmeler, ailelerin net gerçek gelirlerindeki gelişmelerle değerlendirilmelidir. Ancak bu konuda çalışmaların yokluğundan, genel ve yaygın olarak kullanılan kaynak, Sosyal Sigortalar kapsamındaki işyerlerinde çalışanların sigorta primine tabi günlük gelirlerine ilişkin her yıl Eylül ayı için yayınlanan verilerdir.

SSK gelir verileri; Sosyal Sigortalar Yasası kapsamındaki işyerlerinde çalışanları içerir. Daha önce belirtildiği gibi, her sigortalı "işçi" değildir. Özel sektör işyerlerinde çalışan herkes adına Sosyal Sigortalar Kurumu'na prim yatırılır. Diğer bir deyişle, işveren vekillerinin gelirleri de SSK günlük gelir verilerine katılır. Kaçak işçi çalıştırmanın son derece yaygın olması, SSK günlük gelir verilerinin temsil yeteneğini azaltmaktadır.

Kaçak çalıştırılan işçilerin ücretleri genellikle sigortalıların ortalama günlük gelirlerinin altındadır.. Ancak bazan (örneğin inşaat sektöründe) ödenen net ücretler ortalamaların üstüne çıkabilir. Özellikle küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinde açıktan ödemedede bulunma veya kayıtlarda düşük ücret gösterme uygulaması da yaygındır.

SSK günlük gelir verilerinin bu özellikleri, çalışan işçilerin gelirlerindeki değişikliklerin sağlıklı bir şekilde izlenebilmesini zorlaştırmaktadır. Tarım - dışı sektörlerde kaçak çalıştırılan 2 milyon işçinin özellikle ekonomik bunalım döneminde hızla düşen gerçek gelirleri, SSK verilerine yansımamaktadır. Tarımdaki 800 - 900 bin işçinin durumu da benzer niteliktedir. İşçi sayılarıyla ilgili olarak SSK verilerinin eksiklik ve özellikleri için daha önce değinilen noktalar, ücretler için de geçerlidir.

SSK günlük gelir verileri, belirlenen alt ve üst günlük gelir sınırları içinde, sosyal sigortalar mevzuatına göre sigorta primi kesilen gelirleri içerir. Belirlenen sınırın üstünde gelir elde edenler, üst sınırdan gelir elde ediyorlarmışçasına prim öderler. Bazı gelirlerden de sigorta primi kesilmediğinden, bu gelirler SSK günlük gelir verilerinde gözükmez.

Sosyal Sigortalar Kurumunca alınacak prim ve yapılacak ödemelerde esas tutulacak günlük gelirlerin üst ve alt sınırları yıllar içinde şu şekilde gelişmiştir:

ÇİZELGE 2 — Sosyal Sigorta Prim Alt ve Üst Sınırları

Dönem	günlük gelir (TL. cari)	
	alt sınır	üst sınır
1.4.1950 — 31.3.1954	2	20
1.4.1954 — 30.4.1956	2	20
1.5.1956 — 28.2.1959	3	50
1.3.1959 — 28.2.1965	6	50
1.3.1965 — 28.2.1969	8	100
1.3.1969 — 30.9.1971	12	120
1.10.1971 — 30.6.1975	18	165
1.7.1975 — 31.5.1976	40	200
1.6.1976 — 30.6.1977	60	200
1.7.1977 — 31.12.1977	60	280
1.1.1978 — 30.6.1978	110	280
1.7.1978 — 28.2.1979	110	322
1.3.1979 — 31.7.1979	180	368
1.8.1979 — 28.2.1980	180	400
1.3.1980 — 30.4.1981	180	625
1.5.1981 — 31.1.1982	325	675
1.2.1982 — 28.2.1982	350	700
1.3.1982 —	420	840

Prime tabi gelirlerin prim kesilecek alt ve üst sınırlarının belirlenmesi 1978 yılına kadar yasalar ve Bakanlar Kurulu kararnameleriyle gerçekleşti. 11.7.1978 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2167 sayılı yasa ile, üst sınır Sosyal Sigortalar Yasasına ek "gösterge tablosu"nun en yüksek rakamının memurlara uygulanan katsayı ile çarpımına bağlandı.

1978 yılında bu rakam 690 idi. Aynı yıl katsayı da 14'tü. Bu durumda günlük üst sınır 322 lira olmaktadır ($690 \times 14 \div 30$). Alt sınır ise asgari ücretti.

1.3.1979 tarihinde katsayı 16'ya çıktı. Üst sınır da 368 liraya yükseldi.

8.3.1981 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2422 sayılı yasa ile, gösterge tablosu değişti. Ayrıca günlük gelirin alt sınırı da asgari ücret yerine, gösterge tablosunun en küçük rakamının katsayı ile çarpımının otuzda biri olarak belirlendi. Bu hüküm 1.4.1981 tarihinden geçerli kılındı. Böylece günlük gelir alt sınırı 325 lira ($390 \times 25 \div 30$), üst sınır 675 lira ($810 \times 25 \div 30$) oldu. Gösterge tablosu, 15.12.1981 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2564 sayılı yasa ile yeniden değiştirildi. Bu değişiklik 1.2.1982 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu değişikliğe göre, günlük gelir alt sınırı 350 ($420 \times 25 \div 30$), üst sınırı 700 ($840 \times 25 \div 30$) liraya yükseldi. 1.3.1982 tarihinde memurlara uygulanan katsayının 30'a yükselmesiyle günlük gelir alt sınırı 420 ($420 \times 30 \div 30$) üst sınırı 840 ($840 \times 30 \div 30$) lira oldu.

Diğer taraftan, aynı ödemeler ve bazı parasal ödemelerden de sosyal sigortalar primi kesilmez. Bu nedenle de, işçilerin günlük gelirlerinde bu ödemeler gözükmez. Kamu kesiminde çalışan işçilere 6772 sayılı yasa uyarınca verilen ikramiyeler, ihbar ve kıdem tazminatları, kasa tazminatı, yolluk, evlenme, doğum, ölüm, çocuk ödenekleri gibi ödemelerden sigorta primi kesilmez (Hangi ödemelerden ne ölçüde gelir vergisi, mali denge vergisi, damga vergisi ve Sosyal Sigorta primi kesildiği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İnce, 1981).

Günlük gelir alt ve üst sınırları ile prime tabi gelirlerin belirlenmesinden sonraki aşama, prim oranlarının belirlenmesidir.

İş kazası ve meslek hastalıkları sigortası primi ile analık sigortası priminin tamamı işveren tarafından ödenmektedir. Hastalık sigortası primi ile malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortala-

rı primini ise hem işçi, hem işveren öder. İşçilerin brüt toplam prime tabi gelirlerinden kesilecek prim oranları şu şekildedir:

ÇİZELGE 3 — Sosyal Sigorta Prim Oranları

Hastalık Sigortası Primi :

1.3.1951 - 28.2.1965	% 2
1.3.1965 - 30.6.1975	
a. Eş ve çocuklara sağlık yardımı yapılan bölgelerde	% 4
b. Eş ve çocuklara sağlık yardımı yapılmayan bölgelerde	% 2
1.7.1975 —	% 5

Malüllük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortaları Primi :

1.4.1950 - 31.5.1957	% 4
1.6.1957 - 31.3.1973	% 5
1.4.1973 - 30.6.1975	% 6
1.7.1975 - 31.3.1981	% 7
1.4.1981 -	% 9

1.4.1981 tarihinden itibaren, sigortalıların prime tabi gelirlerinden kesilen prim oranı yüzde 12'den yüzde 14'e çıkarılmıştır. Net gerçek ücretlerdeki bu düşüş ise salt brüt ücretlerle yapılan değerlendirmelerde gözükmemektedir.

SSK ile ilgili diğer bir nokta, 8.3.1981 tarihli **Resmi Gazete'** de yayınlanan 2422 sayılı yasa ile getirilen ilaç ödemesi ve muayene parasıdır. Değişikliğe göre, ayakta tedavi olan sigortalılar ilaç bedellerinin yüzde 20'sini ödeyeceklerdir. Ayrıca her muayene başına da, "Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararı ile 20 liradan az olmamak üzere muayene ücreti" ödenecektir. Bu iki değişiklik de, brüt verilerde gözükmeyen gerçek ücret düşüşleridir.

Yukarıda belirtilen sakıncalarının yanı sıra, SSK prim tabanındaki değişimler de, genel ücret ve gelir düzeyinde bir değişiklik olmaksızın, SSK günlük gelir verilerini yükseltmekte

ve bu durum, konuyu ayrıntılarıyla bilmeyenler tarafından "işçi ücretlerindeki artışlar" olarak değerlendirilmektedir.

Prime esas günlük gelir tavanındaki değişiklikler, geçmişten beri tavanın üstünde gelir sağlayanların, daha önce SSK verilerinde gözükmeyen günlük gelirlerinin bir kısmının daha SSK verilerinde görülmesini sağlamaktadır. Bu durumda, brüt parasal gelirlerde bir artış olmadan, SSK verilerinde bir artış görülmektedir. Bu artışın ayıklanması ise mümkün değildir. Konunun ayrıntıları bilinmeden net gerçek ücret düşüşleri, bunların düzeyi veya brüt ücret artışlarına ilişkin sık sık yapılan genellemeler, gerçek yaşamdaki gelişmeleri yansıtmaktan genellikle uzak kalmaktadır.

Brüt ücretlerden net ücretlere geçerken gözönüne alınması gereken diğer değişken vergilerdir. Ücretler ve aylıklardan üç vergi kesilir: gelir vergisi, mali denge vergisi, damga vergisi. Gelir vergisi en önemlisidir. Bu verginin oranı ise yaklaşık 30 yıl aynı kaldıktan sonra, 1981 yılı başında değişmiştir. Gelir vergisi bağışıklığında da değişiklikler yapılmıştır. 1960'larda tasarruf bonoları uygulamalarının getirilmesi ve daha sonra bunun mali denge vergisine dönüştürülmesi de, yıllar içinde net ücretlerin gelişimini saptayabilmede brüt ücretlerden net ücretlere geçişin sorunlarından birini oluşturmaktadır. 1.1.1982 tarihinden itibaren de gelir vergisi ve mali denge vergisi oranları birer puan daha indirilmiştir. Bu değişiklik de gözönünde tutulmalıdır.

Gelir vergisi ve mali denge vergisi oranlarındaki azalmalar yasalara uygun olarak çalıştırılan sigortalıların net ücretlerinde bir artışa yol açarken, genellikle net ücret üzerinden ödeme yapılan ve kaçak çalıştırılan işçilerin ücretlerini etkilemedi. Kaçak çalıştırılan işçiler vergi mevzuatındaki değişiklikten ancak genel olarak ücret düzeyinde meydana gelen artış aracılığıyla dolaylı olarak yararlanabildiler.

İşçilerin gelirleri ile SSK gelir verilerinin çelişik olmasının nedenlerinden biri, toplu sözleşmelerin yürürlük ve imza tarihleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Sözleşme imzalandıktan sonra, daha önceki yürürlük tarihinden geçerli olmak üzere bir zam verilmekte ve sözleşmenin yürürlük tarihi ile imza tarihi arasındaki sürenin birikmiş zam farkları toplu ola-

rak ödenmektedir. Bu durumda, daha önceki aylar için alınan bir ücret, daha önceki ayların SSK verilerinde gözükmemektedir. Toplu ödeme genellikle prim tavanını da aştığından bu ödemeleri SSK verilerinden izlemek olanaksızdır. Aynı sorun, Yüksek Hakem Kurulu'nun elden geçirdiği toplu sözleşmeler için bir ölçüde geçerlidir. Ancak toplu sözleşmesi sona eren işçilere 1981 ve 1982 yıllarında yürürlük tarihinden başlayarak avans ödeme uygulamasına gidilmesi, sendika ile toplu sözleşme uygulandığı dönemlerde SSK verilerinde gözükmeyen zamların yerine zamların SSK verilerinde gözükmediği bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu değişiklik ise, işçilerin parasal ücretlerinde bir artışın olmadığı durumlarda SSK günlük gelir verilerinde bir gelir artışı gösterecektir. SSK günlük gelir verilerinde 1981 ve 1982 yıllarındaki bu yapay artışın etkilerinin arındırılması da hemen hemen olanaksızdır. 1981 ve 1982 yıllarında ücretlilerin gelirlerindeki değişiklikler değerlendirilirken, bu nokta unutulmamalıdır.

Vergi mevzuatının belirli özellikleri bilinmediğinde, brüt SSK günlük gelir verilerinden hareketle varılan sonuçlar hatalı olmaktadır.

Kadın - erkek ücretlerinin karşılaştırılmasında vergiden bağışık olan bölümün farklılığı unutulmamalıdır. Örneğin evli ve iki çocuklu bir erkeğin gelir vergisinden bağışık yıllık geliri 70 200 lira iken, eşinin gelirinin sadece 27 000 liralık bölümü vergiden bağışıktır. Bu koşullarda, erkek ve kadın işçilerin brüt gelirleri aynı olsa, yıllık net gelirlerde erkek lehine 16 - 17 bin liralık bir fark söz konusudur.

Sektörler arasında sık sık yapılan ücret karşılaştırmalarında da benzer bir sorun vardır. Madenlerde yeraltında çalışanlar ile tarım işletmelerinde ücretli olarak çalışanlar gelir vergisi ödemez. Brüt SSK günlük gelirleri üzerinden yapılan karşılaştırmalar bu nedenle bu iki sektörde çalışanların gerçek durumlarını yansıtmamakta, olduğundan kötü göstermektedir.

Kamu kesiminde ve bazı durumlarda da özel kesimde çalışan işçilerin bazı gelirlerinin (aile zammı, çocuk ödeneği, tahsil ödeneği, yakacak ödeneği) vergi dışı bırakılması da, brütten nete geçişleri zorlaştırmaktadır.

1981 öncesinde yıllık ve günlük cetvelerden vergilendirme uygulaması ve sakatların vergi bağışıklığı, sorunu daha da karmaşıktır.

Yeraltında çalışanlara farklı ikramiye uygulaması da bir ayrılık nedenidir. 19.4.1981 tarihli **Resmi Gazete**'de yayınlanan "4.7.1956 Tarihli 6772 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi ve İşçilere Toplu İş Sözleşmeleri ile Verilecek İkramiyeler Hakkında Kanun" ile toplu sözleşmelerdeki ikramiye tavanı 4 olarak belirlenirken, yeraltında çalışanlar için bu sayı 5'te tutuldu.

Brüt ücretlerden net ücretlere geçişte karşılaşılan sorunlar konusunda, Altan Ergün'ün **Ücret ve Vergilendirilmesi** (Ergün, 1981) kitabı yararlı olabilir.

SSK'nun günlük gelir verileri, yıllık ortalamalar değil, Eylül ayı durumudur. SSK, yıllık ortalama günlük gelir verileri **yayınlanmamaktadır**. Diğer aylara ilişkin sigortalı ortalama **günlük gelir verileri** ise sadece Maliye Bakanlığı tarafından her **yıl yayınlanan Yıllık Ekonomik Rapor**'da bulunabilir. Maliye Bakanlığı'nın kaynağı ise SSK'dur. Tuncer Kocaman'ın **Sosyal Sigortalar Kanununa Tabi Çalışanların Aylara Göre İstihdam, Prim, Ödenen Gün Sayıları ve Ücret Verileri** (Kocaman 1970) çalışmasında ise 1950 - 1969 dönemine ilişkin aylık veriler toplu haldedir.

SSK günlük gelir verilerinin diğer bir özelliği, fazla çalışma ve diğer zamlı ödemeleri de içermesidir. İş Yasasına göre, günlük çalışmanın üstünde günde 3 saate kadar yapılan fazla çalışmaların ücreti yüzde 50 zamlı ödenmektedir. Toplu sözleşmelerle de bu oran genellikle artırılmaktadır. Ayrıca ücretli hafta tatili ve genel tatillerde çalışıldığında bir ek gelir elde edilmektedir. SSK günlük gelir verileri, **belirli bir süre çalışma karşılığı** elde edileni göstermediğinden, sigortalıların ücretleri aynı iken çalışma süresinin fazla çalışma ile uzatılmasının getirdiği ek gelir, sigortalı günlük gelir verilerini yükseltmektedir. Buna göre, fazla çalışma uygulamalarının yaygınlaşması, işçilerin saat ücretler aynı kalırken, SSK verilerine göre günlük gelir verilerini artıracaktır.

SSK verilerinde zamana dayalı ücret sistemi benimsenmiştir. Parça başı ücretlerle ilgili veri yoktur.

SSK'nun sigortalılara ilişkin prime tabi günlük gelir ortalamaları, her yıl Mayıs veya Haziran ayında yayınlanan SSK İstatistik Yıllığı'nda bulunabilir. Bu verilerin özetleri DİE İstatistik Yıllıklarında 8 - 10 yıllık süreleri kapsayacak şekilde vardır.

2. Diğer Gelir Verileri :

SSK dışında işçi ücretlerine ilişkin diğer bir kaynak, DİE'dür. DİE, gerek yaptığı ücret anketlerinde, gerek daha önce sözü edilen sanayi ve işyerleri sayımları, imalat sanayi anketleri ve üç aylık üretim - istihdam - eğilim anketlerinde ve gerekse Maden İstatistikleri gibi belirli alanları kapsayan çalışmalarında ücretlere ilişkin veri yayınlamaktadır. Ancak işçi sayıları konusunda DİE verileri için söylenenlerin daha fazlası ücretler için geçerlidir. DİE ücret verilerinin kullanılmaması gerektiği kanısındayım.

Ücretlerle ilgili diğer bir kaynak Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'dur. TİSK yaklaşık 10 yıldır işgücü maliyetlerine ilişkin incelemeler yapmakta ve yayınlamaktadır. Bu veriler her yıl kamuoyuna yansımakta ve bazan tartışmalara neden olmaktadır. TİSK verilerinde öncelikle anımsanması gereken nokta, kapsanan işçi kitlesinin oldukça küçük olduğudur. Örneğin İşgücü Maliyeti ve Çalışma İstatistikleri - 1980 incelemesi, TİSK'na bağlı 10 işveren sendikasına üye 282 işverenin işyerinde çalışan 111 bin işçiyi kapsamaktadır. Sosyal Sigortalar Kurumu'na primi yatırılan sigortalı sayısının 1980 yılı Eylül ayında 2 205 000, toplam işçi sayısının da 4,5 - 5 milyon dolayında olduğu anımsandığında (1980 nüfus sayımındaki 6 milyon 379 bin ücretliden memur statüsünde çalışanlar çıkarıldığında), TİSK verilerinden hareketle genel ücret düzeyindeki gelişmelere ilişkin çıkarsamalarda bulunmanın olanaksızlığı görülecektir. TİSK araştırmasında çalışanların işkollarına göre işgücü toplam maliyeti, çıplak ücret, ikramiye - prim ve sosyal yardımlar şeklindeki ödemeler karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

TİSK dışında bazı işveren sendikaları da üyeleri işverenlerin işyerlerinde çalışan işçilerle ilgili incelemeler yapmakta ve yayınlamaktadır. Örneğin MESS her yıl yaptığı işgücü maliyeti

ve çalışma istatistikleri araştırmasını az sayıda basarak kısıtlı bir şekilde dağıtmaktadır. Bu çalışmada da örneğin 1977 yılında MESS üyesi 181 işyerinde çalışan 49 bin işçi kapsamıştır. Araştırmada bölgelere göre toplam işgücü maliyeti ve ücret, ikramiye, yan ödeme gibi öğeleri verilmiştir. Çıplak ücret ve yan ödemeler konusunda da ayrıntılı bilgi vardır. MESS ayrıca her yıl bir **Ücret Etüdü** da yayınlamaktadır. **Ücret Etüdü**, bölgelere mesleklere ve kıdeme göre ayrıntılı bilgi veren ve yıllar içinde gelişmelerin incelenebileceği önemli bir kaynaktır.

Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası'nın **1.1.1977 - 31.12.1978 Dönemi Yönetim Kurulu Çalışma Raporu**'nda da üye işverenlerin işyerlerinde çalışan işçilerle ilgili ayrıntılı ücret verileri vardır.

Türk Taşıt İşverenleri Sendikası'nın (TÜTİS) **TÜTİS'e Üye Kuruluşlarda Gelir - Ücret - Fiat İlişkileri** çalışmasında (Karahasanoğlu - Hiçyılmaz - Önsal, 1974) ise Denizcilik Bankası, D.B. Deniz Nakliyatı, THY, TCDD ve USAŞ kuruluşlarında 1963-1973 dönemindeki çalışan sayıları ve ortalama ücretler verilmiştir.

Bunlar dışında tek tek işverenlerden de işçi ücret ve yan ödemelerine ilişkin bilgiler elde edilebilir. Özel sektör işyerlerinin yıllık çalışma raporlarında bu konuda bilgi bulunabilir. Kamu kesimi işyerleri için en güvenilir kaynak, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'na her yıl sunulan raporlardır. Bu raporlar, işçi ve memur ödemeleri konusunda ayrıntılı bilgi ve açıklamalar içermektedir. Ancak günümüze kadar bu açıdan değerlendirilmemişlerdir. Geçmiş yıllarda kamu kesimi işletmeleri için hesaplarının incelenmesi sürecinde Parlamente'ya sunulan raporlar da bu açıdan yeterince ele alınmamış önemli bir bilgi kaynağıdır.

Bazı kamu kesimi işverenleri bu konuda toplu bilgiler içeren çalışmalar da yapmışlardır. Örneğin Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğüne bağlı Karabük ve İskenderun Demir - Çelik Fabrikaları ile Divriği Madenleri İşletmesinde ücretlerin ve yan ödemelerin gelişmesi ise, Genel Müdürlüğün 1980 yılında yayınladığı **Toplu Sözleşme Uygulamalarında 15 Yıl** çalışmasında ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

İşçi sendikalarının ücretlerle ilgili yayınları da kısıtlıdır.

Bu konuda en kapsamlı ve yararlı yayın, Türk İş tarafından 1975 yılında yayınlanan **Ücret Analizi** çalışmasıdır. Bu çalışmada Ereğli Kömür İşletmeleri, Tekel, Türkiye Şeker Fabrikaları, Sümerbank Beykoz Fabrikası, Çimento Sanayii, Cam Sanayii, Denizcilik Bankası, Karayolları Genel Müdürlüğü, EGO, ESHOT, DSİ, TEK, İETT, TCDD, Jandarma Genel Komutanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Sümerbank işyerlerindeki ücret ortalamaları ayrı ayrı ve genellikle 1963 - 1974 dönemi için verilmiştir.

DİSK'in ve diğer konfederasyonların ücretler konusunda kapsamlı bir çalışması yoktur.

Çeşitli sendikaların genel kurul raporlarında üyelerinin tümüne veya bir kısmına ilişkin ücret verileri bulunabilir. Bazı sendikalar ise bu konuda ayrı çalışma yayınlamışlardır. Bunlar içinde gözden kaçmaması gereken, Maden İş Araştırma Dairesi tarafından 1975 yılında yayınlanan **Türkiye'de Ücretler ve Maden İş Üyelerinin Ücretleri** çalışmasıdır. Bu çalışmanın özelliği, net ücretlerin hesaplanmış olmasıdır.

İşçi ücretlerine ilişkin en doğru bilgi bordrolardan elde edilebilir. Bordrolardan işçilerle ilgili bazı diğer bilgiler de (kıdem, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim gören çocuk, v.b.) bazan çıkarılabilir. Sendikaların elindeki ödenti listeleri de önemli bir bilgi kaynağıdır. Özellikle sendika ödentilerinin günlük brüt veya net gelirin belirli bir oranında belirlendiği ve/veya her yıl bir kez "dayanışma fonuna" bir gündelik ödentinin kesildiği durumlarda, işçilerin gündeliklerine ilişkin çok sağlıklı bilgiler elde edilebilir. Ancak sendikalar bu yolla elde ettikleri verileri bugüne kadar kullanma yoluna pek gitmemişlerdir.

"Memur" statüsünde çalıştırılan aylıklı işçilerin gelirlerine ilişkin de bazı çalışmalar yapılmıştır.

Kazım Oksay'ın **Kamu Personeli İstihdam ve Gelir Dağılımı Araştırması**'nda tüm genel ve katma bütçeli kuruluşlarda çalışanların ortalama yıllık gelirleri ayrı ayrı 1961 - 1970 dönemi için verilmiştir.

Memurların aylık ve yan ödeme sistemi oldukça karışıktır ve sık sık değişikliklere uğramıştır. Bu yapı ve yapısal değişiklikler bilinmeden, genellemeler yapmak oldukça sakıncalıdır.

Bu konuda başvuru kitabı niteliğindeki bir yayın, Saim Tozan ile Feriha Cevan'ın 1977 yılında yayınlanan, **Kamu Personeline Sağlanan Mali ve Sosyal Haklar, 1939 - 1976** çalışmasıdır. Bu kitapta devletin ödeme yapısı ve yapıdaki değişiklikler ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve kitabın sonunda çizelgelerde özetlenmektedir.

Devlet memuru statüsünde çalışanların ücretlendirilme yapılarıyla ilgili olarak, İbrahim Demir'in **Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyetin 50. Yılında Devlet Memuru** (Demir, 1973) ile Selçuk Kantarcıoğlu'nun **Devlet Personel Rejimi** (Kantarcıoğlu, 1977) kitapları yararlıdır.

Devlet Personel Dairesi'nden Mehmet Erten tarafından 1980 yılında hazırlanan **Kamu Görevlilerinin Mali Statüsü ve Ücretleri (1.10.1980 tarihi itibarıyla)** çalışmasında ise, 1970 - 1980 dönemine ilişkin veriler bulunabilir.

SSK İstatistik Yıllıklarında ortalama günlük gelirler verilmektedir. Belirli bir ortalama sigortalıların gelirlerinin nasıl dağıldığına ilişkin veri yoktur.

Bu eksikliğin, SSK İstatistik Yıllıklarındaki bazı başka verilerle tamamlanabileceği kanısındayım. Bildiğim kadarıyla, önerdiğim yöntem bugüne kadar uygulanmamıştır.

İstatistik Yıllıklarında "işkazaları ile meslek hastalıkları vak'alarının sigortalının günlük kazançlarına göre dağılımı" ile "işgöremezlik gerektiren hastalık vak'alarının sigortalıların günlük kazançlarına göre dağılımı" başlıklı iki çizelge vardır. İş kazası ve meslek hastalığı olaylarının ve özellikle de hastalık olaylarının tüm işçileri benzer şekilde etkilediğini düşünebiliriz. Özel kesimde çok yüksek gelirli yöneticilerin (tavandan prim ödeyenlerin) hastalıklarında sigorta sağlık kurumlarına başvurmayacaklarını varsayabiliriz. Bu durumda, en üst gelir grubu (tavandan prim ödeyenler) dışında tüm grupların SSK sağlık kurumlarına benzer şekilde başvurduğunu söyleyebiliriz.

Hastalık nedeniyle işgöremezlik olayı sayısı oldukça büyük bir örnek oluşturmaktadır. 1975 yılında Eylül ayında ortalama sigortalı sayısı 2 milyon 61 bindi. Aynı yıl hastalık nedeniyle işgöremezlik olayı ise 884 binden fazlaydı. 1979 yılında ise Eylül ayında ortalama sigortalı sayısı 2 milyon 305 bin, aynı yıl

hastalık nedeniyle işgöremezlik olayı 1 milyon 127 bindi. Bu yıllarda iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle işgöremezlik olayı ise 183 bin ve 186 bindi.

Sözü edilen tablolarda günlük gelirler onar liralık dilimler şeklinde verilmiştir. Bu gelir dağılımlarının ağırlıklı ortalamaları, sigortalıların tümü için verilen gelir ortalamalarını tutmaktadır. Örneğin 1975 yılında sigortalı ortalama geliri 86 liradır. İşgöremezlik gerektiren hastalık olaylarının günlük kazançlarının dağılımının ağırlıklı ortalaması ise 85 liradır. 1979 yılında ise sigortalı ortalama geliri 294 lira iken, hastaların ortalama günlük geliri 272 liradır. En yüksek gelir üzerinden prim ödeyenlerin bir kısmının sigorta sağlık kurumlarına başvurmayacakları varsayımı, hastaların ortalama günlük gelirinin genel ortalamasının altında kalmasıyla desteklenmektedir.

Ücretlerin işletme içi dağılımında en güvenilir kaynak bordrolar ve bazı sendikalarda ödenti listeleridir.

SSK kaynaklarından sigortalıların sektörlere, illere, kamu - özel kesime, cinsiyete göre günlük gelirlerini her yıl için bulmak mümkündür. Ancak meslek, kıdem ve yaşa göre bir sınıflandırma yoktur. Bu konularda ücret dağılımına ilişkin veriler de yetersizdir. MESS'in daha önce sözü edilen **Ücret Etüdü**'nde meslek ve kıdeme göre ayrıntılı bilgi vardır. Veriler, bölgeler arasında karşılaştırma yapmayı mümkün kılacak şekilde sunulmuştur.

K. Ebiri ve Z. Bozkurt'un **1972 Yılı İnsangücü Anketinin Otuzüç Sanayi Dalı ile İlgili Sonuçları** çalışmasında da sektör- lere ve çalışanın niteliğine göre ücret farklılaşmasına ilişkin bilgi bulunabilir.

DİE'nün sayım ve anketlerindeki ücret verilerinden sektörel ücret farklılaşmasına ilişkin veri bulunabilir. Ancak bu verilere ve karşılaştırma sonuçlarına kanımca güvenmemek gerekir.

Bazı özel kuruluşlar da istek üzerine ücret araştırmaları yapmaktadırlar. Ancak bu araştırmalar elde etmek çok zordur.

SSK günlük gelir verileri birçok yayında "ücret" olarak değerlendirilmektedir. Örneğin DPT'nin **1980 Yılı Programı**'nda

SSK sigortalı günlük gelirleri "ortalama brüt günlük işçi ücretleri" şeklinde sunulmaktadır. (DPT, 1980, 98). Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1981 Türkiye İstatistik Yılığında aynı veriler "sigortalıların günlük ücretleri" olarak gösterilmiştir. (DİE, 1981 d, 171). Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan 1981 Yıllık Ekonomik Rapor'da "ortalama sigortalı işçi ücretleri" denilmektedir. (Maliye Bakanlığı, 1981, 135). DPT'nin Temel Ekonomik Göstergeler, 1978 - 1980 yayınında "ortalama günlük cari ücretler" başlığı altında SSK verileri verilmiştir (DPT, 1982, tablo 62). Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından 1977, 1978 ve 1979 yıllarında yayınlanan İktisadi Rapor'larda şöyle denmektedir: "İşçi günlük ücret istatistikleri, önemli miktarlar teşkil eden sosyal yardımları ihtiva etmediği için gerçek durumu tam yansıtmamaktadır." (Odalar Birliği, 1979, 61).

Bu sözlerden sonra SSK verileri sunulmuştur. Söylenenler, hem daha önce değinilen noktalar, hem de tanımlanan durum açısından yanlıştır. Türk İş'in 10. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu'nda ise SSK verileri, "Sosyal Sigortalar Kapsamına Giren İşçilerin Cari Ortalama Ücretleri" başlıklı bir tabloda sunulmuştur. (Türk İş, 1976, 227).

Görüldüğü gibi, resmi kuruluşlardan işveren ve işçi örgütlerine kadar birçok araştırma birimi, temel verileri yeterince özenle kullanmamaktadır. Bu konu üzerinde ayrıntılı şekilde durulmasının nedeni bu durumdur.

Brüt parasal ücretlerden net parasal ücretlere geçişte, bu iş için hazırlanmış ve piyasada satılan tablolar da kullanılabilir.

3. Deflatörler :

Çalışanların gerçek gelirlerindeki gelişmelerin izlenebilmesi için, net parasal ücretler fiyat artışlarını gösteren bir seri ile net gerçek ücretlere dönüştürülmelidir. Ancak fiyat artışlarının hangi oranda olduğu tartışmalıdır. Kullanılan endekslerin gerçekleri yansıtmadığı yaygın kanıdır. Bu endekslerin hazırlanmasından beri ücretlilerin tüketim kalıplarında önemli değişiklikler olmuş, özellikle de yeni kullanılmaya başlanan maddelerin fiyatları diğer ürünlerden daha hızlı artmıştır. Bu gelişmeler geçinme endekslerine yansımamaktadır. Ayrıca malların kalite

ve dayanıklılıklarındaki değişiklikler de endekslerde gözükmemektedir. Karaborsa fiyatlarını da endekslerden izlemek mümkün değildir. Tüketiciyi Koruma Vakfı tarafından hazırlanıp yayımlanan **Fiyat İndeksleri. Fiyat İndeksleri Enflasyonun Göstergesi Olamaz** çalışması, bu yaygın kanıyı bilimsel bir şekilde sergilemektedir⁽²⁾.

Türkiye'de düzenlenmekte olan üç geçinme endeksinden Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü tarafından yayınlanan endekse esas olan veriler, Ankara ve İstanbul'da 1938 yılında yapılan aile bütçeleri anketlerinden elde edilmiştir. Ankara'da 27, İstanbul'da 70 ailenin harcamaları bir yıl süreyle izlenmiş, anket sonucu Ankara'da ortalama aylık geliri 65 TL. ve nüfusu 4,6 - 4,7 kişi olan memur ailesi, İstanbul'da ortalama aylık geliri 47 TL. ve nüfusu 4,7 - 5,2 kişi olan işçi ailesi temel alınmıştır. Endekste 84 tüketim maddesi ve hizmet kapsamıştır. Gıda masraflarının yüzde 12'sini oluşturan sebze ve meyvalar ile baharat gibi diğer gıda maddeleri endeks dışında bırakılarak, bunların fiyatlarının artışının diğer gıda maddeleri tarafından otomatik bir şekilde yansıtılabileceği varsayılmıştır. Bu endekste, kiraların toplam harcamaya oranı (tartısı) Ankara için % 19,043, İstanbul için % 14,715'tir. Bu yıllarda Milli Korunma Kanunu hükümlerince kiraların sabit tutulması, konut masrafları (kira) endeksinin sabit tutulmasına neden olmuştur. Ticaret Bakanlığı endeksi halen 1963 = 100'e göre yayınlanmaktadır.

İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Şehri Ücretliler Geçinme Endeksini 1953 yılında İstanbul'da yapılan tüketici harcamaları anketinden elde edilen bilgilerle düzenlemiştir. Endeksin bazı yılı daha sonra 1963'e kaydırılmıştır. Endekste 107 mal ve hizmet yer almış olup, kiranın tartısı % 13,762'dir.

Devlet İstatistik Enstitüsü, 1954 - 1955 yıllarında Ankara'da düzenlenen aile bütçesi anketlerine dayanarak, 1958 yılından itibaren Ankara Şehri Tüketici Fiyatları Endeksini düzenlemektedir. Kiraların tartısı % 11,824'tür. Ayrıca 1964 - 1970 yılları arasında Adana, İzmir, Ankara, İstanbul, Ordu, Diyarbakır, Antalya, Samsun, Bursa, Erzurum ve Eskişehir' de Hane

(2) Endekslerin değerlendirilmesine ilişkin olarak ayrıca bkz. Dikmen, 1941; Suvla, 1941; Korum, 1967; Korum, 1968; Türkyılmaz, 1979; TİB, Ağustos 1976; Yankı, 1982

Halkı Tüketici Anketleri düzenlenmiş ve bu anketlerin sonuçlarından yararlanılarak, 1968 yılından itibaren bu onbir kent için tüketici fiyatları endeksi hazırlanmaya başlanmıştır. Endekslerde esas alınan harcama grubu, aylık 500 - 1500 TL.'dir. Endekslere illere göre farklılık göstererek 108 - 158 madde katılmıştır. Konut harcamalarının tartısı % 13,287 ile % 21,486 arasında değişmektedir. Konut harcamaları içinde kira, bazı iller için 1968'den, bazı iller için 1972'den itibaren sabit kabul edilmiştir (Endekslere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Türkyılmaz, 1979).

İşçilerin fiyat artışlarından ne ölçüde etkilendiklerini saptamak için işçi sendikalarının üyeleri arasında tüketim anketleri uygulamasında büyük yarar vardır. Yayınlanan endekslerin ağırlıkla ele aldığı gelir gruplarının işçileri tam anlamıyla içermiyor içermediği tartışmalıdır.

Sendikaların üyelerinin tüketim kalıplarını belirlemeleri doğrultusunda önemli çalışmaları olmamıştır. Bu konuda belki tek örnek, Türk İş tarafından 1966 - 1967 yıllarında 2624 işçi üzerinde uygulanan işçi aile bütçesi anketidir. Bu anketin özet sonuçları, Türk İş'in 7. Genel Kurula Çalışma Raporları'nda yayınlanmıştır (Türk İş, 1968, 192 ve 407 - 409).

4. Asgari Ücret :

Türkiye'de asgari ücretler 1951 yılında çıkarılan Asgari Ücret Yönetmeliği'ne göre yöresel komisyonlarla her yöre için ayrı ayrı saptanmaya başlandı. 1968 yılında kabul edilen yönetmelikle merkezi bir komisyonun yörelere göre ayrı asgari ücret saptaması uygulamasına geçildi. 1972 yılında çıkarılan ve günümüzde de yürürlükte bulunan Asgari Ücret Yönetmeliğine göre ise tarım dışı sektörler ve tarım için ayrı ayrı tek ücret uygulamasına geçildi. Bu dönemde 16 yaşını doldurmuş işçilerle 16 yaşından küçük işçiler için ayrı ayrı asgari ücretler belirlendi.

Asgari ücretler konusunda mutlaka başvurulması gereken bir kaynak, Bakanlıklararası Prodüktivite Merkezi'nin (daha sonra adı Milli Prodüktivite Merkezi'ne dönüştürülmüştür) **Türkiye'de Komisyonlarca Tespit Olunan Asgari Ücretler** çalışmasıdır. Bu yayında, işkollarına, kamu kesimi veya özel kesime

ve işletmenin büyük veya küçük olmasına bağlı olarak illere göre 1964 yılında uygulanmakta olan asgari ücretler verilmiştir. 1978 yılına kadarki birçok belge ise Türk İş tarafından yayınlanan **Asgari Ücret** (Türk İş, 1978) kitabında bulunabilir. Ayrıca **Asgari Ücret Komisyonu** kararları **Çalışma Bakanlığı'nın Çalışma Dergileri**'nde de yayınlanmıştır (Çalışma Bakanlığı, 1972, 1/2; 1974, 1/1; 1977, 1/1). Bu konuda **Metin Kutal**'ın **Asgari Ücret - Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından** çalışmasına da başvurulabilir.

Asgari ücretin belirlenmesinde kullanılacak yöntem için, **Tuncer Kocaman**'ın **Ücretliler Grubunun Tüketim Harcamaları ve Asgari Ücret Saptanmasında Bir Yöntem Denemesi** (Kocaman, 1977) çalışmasından yararlanılabilir.

1972 - 1979 döneminde toplu sözleşmelerde işyerlerinde uygulanan asgari ücretin ne ölçüde artırıldığı ise **DİE'nün Toplu Sözleşme İstatistikleri (1972 - 1976 ve 1977 - 1979)** yayınlarından çıkarılabilir.

V. TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ :

Türkiye'de işçilerin genel olarak ücretlerinin ötesinde yan ödemeler ve diğer hakları konusunda toplu iş sözleşmelerine başvurmak gereklidir.

275 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasına** göre, bağitlanan sözleşmelerin **Çalışma Bakanlığı Bölge Çalışma Müdürlüklerine** gönderilmesi zorunluluğu vardır. İşçi sendikası ayrıca bir anket doldurup aynı kuruluşa iletmektedir. Bölge Çalışma Müdürlüklerinden derlenen bilgiler ise **Çalışma Bakanlığı** tarafından yayınlanmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü, bağitlanan toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı işyeri ve işçi sayısı ile kamu kesimi ve özel kesime göre özet bilgileri **Türkiye İstatistik Yılığ**'ında yayınlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgiler ise birkaç yıl sonra ayrı bir kitap halinde çıkarılmaktadır. Örneğin 1972 - 1976 dönemi toplu sözleşmelerine ilişkin bilgiler 1980 yılından yayınlanabilmiştir (DİE, 1980). 1977 - 1979 dönemi verileri ise **Toplu Sözleşme İsta-**

tistikleri, 1977 - 1979 (DİE, 1982) yayınında bulunabilir. 1972 yılından önceki döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için ise **Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt İstatistikleri**'ne başvurulabilir (DİE, 1972).

Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanan **Çalışma Dergisi**'nde ise ayrıntılı bazı bilgiler bulmak olanaklıdır. Örneğin Derginin 1972 yılı II. Cildinde 1966 - 1972 dönemine ilişkin olarak, bağitlanan toplu sözleşmelerin bölgelere göre dağılımı, kapsanan işyeri ve işçi sayıları, işkollarına göre dağılımı, işkolu düzeyinde bağitlanan toplu iş sözleşmeleri verilmiştir. Aynı derginin 1974 yılı 1. sayısında 1972 ve 1973, derginin 1977 yılı sayısında da 1974 ve 1975 yıllarına ilişkin aynı veriler bulunabilir.

Toplu iş sözleşmeleri genellikle iki yıllık süreler için bağitlanmaktadır. Toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayısını bulmak için ikişer yıllık toplamlardan yararlanmak gerekir. Ancak bu durumda bile toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı 1 milyon altında kalmaktadır. (Örneğin DİE'ne göre 1974 yılında 602 bin, 1975 yılında 301 bin, 1976 yılında 414 bin, 1977 yılında 590 bin, 1978 yılında 386 bin, 1979 yılında 371 bin ve 1980 yılında da 279 bin işçi bağitlanan sözleşmelerin kapsamındaydı).

Türkiye'de çalışma istatistiklerinin ne durumda olduğunu, toplu sözleşmelere ilişkin verilerden hareketle görmek mümkündür. Toplu sözleşmeler konusunda ana kaynak Çalışma Bakanlığı'dır. Maliye Bakanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü, kaynak olarak Çalışma Bakanlığı'nı göstererek veri yayınlamaktadır. Çalışma Bakanlığı'nın kendi yayın organı olan **Çalışma Dergisi**'nde de bu konuda veri vardır. Ancak bu üç kaynak bazı yıllarda birbirini tutmamaktadır. Aşağıdaki çizelgede parantezsiz sayılar Maliye Bakanlığı tarafından her yıl yayınlanan **Yıllık Ekonomik Rapor**lardan, parantez içindeki sayılar ise DİE'nün **Türkiye İstatistik Yıllıkları**'ndan alınmıştır. Her iki yayında da bilgi kaynağının Çalışma Bakanlığı olduğu belirtilmektedir:

ÇİZELGE 4 — Toplu Sözleşme Verileri

Yıllar	Toplu Sözleşme Sayısı		Kapsanan İşyeri		Yararlanan işçi	
	Mal. Bak.	DİE	Mal. Bak.	DİE	(000 kişi)	
					Mal. Bak.	DİE
1966	1 165	(1 152)	2 622	(2 595)	328,8	(334,4)
1967	2 006	(2 339)	3 107	(3 630)	180,4	(188,8)
1970	1 516	(1 516)	5 036	(5 036)	551,0	(551,0)
1971	1 443	(1 442)	4 542	(4 542)	342,6	(342,6)
1972	1 603	(1 606)	3 668	(3 382)	426,4	(408,2)
1973	1 921	(1 921)	6 309	(6 305)	443,3	(442,9)
1974	1 724	(1 724)	4 323	(4 323)	601,8	(601,8)
1975	1 890	(1 893)	3 988	(4 928)	404,4	(300,5)
1976	2 430	(1 979)	5 963	(5 176)	476,4	(413,7)
1977	2 232	(2 033)	6 179	(6 179)	590,1	(691,9)
1978	1 870	(1 870)	5 317	(5 317)	385,9	(385,9)
1979	2 914	(2 070)	11 120	(13 277)	746,0	(371,3)
1980	1 813	(2 247)	3 903	(4 066)	330,0	(279,3)

Maliye Bakanlığı Kaynakları :

Maliye Bakanlığı, 1968, 99; 1972, 126; 1974, 132; 1976, 138; 1978, 146; 1979, 146; 1981, 146. Maliye Bakanlığı'nın Raporlarında bu verilerin kaynağı olarak Çalışma Bakanlığı gösterilmektedir.

DİE Kaynakları : DİE, 1973b, 177; 1981, 169. DİE Yıllıklarında bu verilerin kaynağı olarak Çalışma Bakanlığı gösterilmektedir.

Çalışma Bakanlığı'nın **Çalışma Dergisi**'nde yayınlanan veriler ise çizelgedekilerle tam bir uyum içinde değildir.

1966, 1967, 1970 ve 1971 yılları verileri DİE'nünkileri (Çalışma Bakanlığı, 1972, 1/2, 141), 1972 ve 1973 yılları verileri Maliye Bakanlığı'ninkini (Çalışma Bakanlığı, 1974, 1/1, 179), 1974 verisi her ikisininkini tutmaktadır. 1975 yılı verileri DİE'nünkilere eşittir (Çalışma Bakanlığı, 1977, 1/1, 114). 1976 yılında ise işçi sayısı Maliye Bakanlığı verisine uymaktadır. Ancak 2 408 toplu sözleşmenin bağtlandığı ve 5 243 işyerinin kapsandığı belirtilmektedir. 1977 verilerinde bağtlanan toplu sözleşme sayısı DİE ve Maliye Bakanlığı kaynaklarından farklıdır (Çalışma Bakanlığı, 1978, 181 - 184).

Bu çelişkili yapı, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün iki yayını ele alındığında daha çarpıcı bir şekilde görülmektedir. DİE, ba-

gatılanan toplu sözleşmelerle ilgili olarak iki yayınında birbirini kesinlikle tutmayan veriler yayınlamaktadır. İşin daha da ilginç yanı şudur ki, her iki yayında da kaynak olarak Çalışma Bakanlığı gösterilmektedir.

DİE'nün Toplu Sözleşme İstatistikleri yayınları ile Türkiye İstatistik Yıllığı'nda yayınlanan veriler aşağıdaki çizelgede sunulmuştur.

ÇİZELGE 5 — DİE Toplu Sözleşme Verileri

Yıllar	(000 kişi)					
	Toplu Sözleşme Sayısı		Kapsanan İşyeri		Yararlanan işçi	
	Top. Söz.	İst. Yıl.	Top. Söz.	İst. Yıl.	Top. Söz.	İst. Yıl.
1972	1 782	(1 606)	4 096	(3 382)	525,2	(408,2)
1973	1 940	(1 921)	4 666	(6 305)	435,0	(442,9)
1974	1 872	(1 724)	4 645	(4 323)	617,7	(601,8)
1975	2 182	(1 893)	5 836	(4 928)	452,2	(300,5)
1976	2 410	(1 979)	5 777	(5 176)	517,2	(413,7)
1977	1 792	(2 033)	4 029	(6 179)	691,9	(590,1)
1978	2 097	(1 870)	7 374	(5 317)	635,9	(385,9)
1979	3 176	(2 070)	13 085	(13 277)	520,0	(371,3)

Kaynaklar: Birinci sütunlar (parantezsiz) :

DİE, 1980, 1; 1982, 1.

İkinci sütunlar (parantezli) : DİE, 1973 b, 177; 1981 d. 169.

Bu durumda bazı yıllar için (hepsinin kaynağının Çalışma Bakanlığı olduğu belirtilerek) dört ayrı veri elde edilebilmektedir (Erişilemeyen bazı kaynaklarda yeni farklı bilgiler olmadığı varsayımıyla).

Toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısının bu kadar düşük olması şaşırtıcıdır. Sendikalı işçiler için verilen sayıların ne kadar abartmalı olduğunu görmüştük. Toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı için tersi söz konusudur. Bu küçültmenin bir nedeni, işverenlerin toplu sözleşme görüşmeleri öncesinde ve süresince işçi almaktan kaçınmaları, toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayısı olarak verilenlerin ise sözleşmenin bağtlandığı tarihte çalışanlar olmasıdır. Ancak bu özellik de sendikalı işçi sayısı ile toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı arasındaki farkın bu kadar büyük olmasını açıklayamamaktadır.

Toplu sözleşmelerin içeriği konusunda en sağlıklı bilgi toplu sözleşmelerin kendileridir. Ancak yüzlerce ve binlerce toplu sözleşmeyi sağlayabilmek olanak dışıdır. İşyeri düzeyinde bağitlanan toplu sözleşmeler ülke düzeyine yayılmış 24 Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne gönderilmektedir. Çalışma Bakanlığında toplu sözleşmelerin düzenli bir merkezi arşivi yoktur. Sadece işkolu düzeyindeki toplu sözleşmeler doğrudan Çalışma Bakanlığı'na verilmektedir. Ancak Çalışma Bakanlığında bu kaynaklardan yararlanmak oldukça zordur.

Son yıllarda bağitlanmış toplu iş sözleşmeleri ve kapsamdaki işçilere ilişkin en güvenilir bilgiler Yüksek Hakem Kurulu'nda bulunmaktadır. Ancak Yüksek Hakem Kurulu bugüne dek bu konuda toplu veri yayımlamamıştır.

Toplu sözleşmelerin doğrudan elde edilemediği durumlarda, ikinci el kaynaklardan yararlanmak gerekir. İşçi ve işveren sendikaları, genel kurul çalışma raporlarında bağitladıkları toplu sözleşmeleri özet olarak vermektedir. Ayrıca çeşitli işveren sendikaları da bağitladıkları toplu sözleşmelere ilişkin üç aylık ve yıllık raporları üyelerine iletmektedir (Örneğin MESS'in bu nitelikte rapor ve yayınları vardır: **Toplu İş Sözleşmelerinin Tahlili**).

Ayrıca bazı özel araştırma kuruluşları da yayınladıkları bültenlerde toplu sözleşmelerle ilgili özet bilgiler vermektedirler. Bazı önemli sözleşmeler ise aynen yayınlanmaktadır. Bu konuda en güvenilir kaynak, **Tüba Ajansı İş - İşçi - Çalışma Bülteni** (haftalık) ile **Tüba Ajansı Toplu Sözleşmeler Bülteni**'dir (aylık). Ayrıca İKA ve MEBA (**İşçi - İşveren İlişkileri Bülteni**) gibi başka ajansların da özet bilgiler içeren yayınları vardır.

Toplu sözleşme özetlerinde genellikle parasal hükümler ve ihbar - kıdem tazminatları verilmektedir. Toplu sözleşmelerin ilginç diğer maddeleri için asıl metinlere başvurmak gereklidir.

Türk İş, AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü) uzmanlarının yardımıyla 1973 ve 1975 yıllarında yürürlükte bulunan toplam 431 toplu sözleşme ile ilgili üç çalışma yayınlamıştır. Bu kitaplar da, çeşitli işyerleri arasında karşılaştırma yapmak için yararlıdır: **Yürürlükteki 101 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Mart 1973, Yürürlükteki 80 Toplu İş**

Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Eylül 1973, Yürürlükteki 250 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması - Mayıs 1975.

1963 - 1980 döneminde belirli bir işyerindeki işçilerin elde ettikleri hakları ve ücretlerdeki gelişimi inceleyebilmek, toplu sözleşme düzeninin işçi hareketi açısından sonuçlarını değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu konuda başvurulabilecek tek kaynak, T. Demir - Çelik İşletmelerinin daha önce değinilen **Toplu Sözleşme Uygulamalarında 15 Yıl** çalışmasıdır. Bir işyerinin birbiri ardısıra tüm toplu sözleşmeleri birçok sendika ve hatta işyerinde yoktur. Arşivleme alışkanlığının olmaması, birçok değerli belgenin kaybolup gitmesine neden olmaktadır.

Ayrıca Sanpa Müşavirlik Merkezi'nin **Kamu Kesiminde Toplu İş Sözleşmeleri - 1974** isimli bir çalışmada da, bu dönemde yürürlükte bulunan 61 kamu kesimi toplu sözleşmesi bazı hükümleri açısından karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün **Toplu Sözleşme İstatistikleri (1972 - 1976 ve 1977 - 1979)** çalışmalarında ise toplu iş sözleşmesinin bağtlandığı aşama, sözleşme süresi ve toplam ödemeler konusunda Türkiye çapında bilgi vardır. Ancak bu bilgiler, daha önceki uyarılar ışığında değerlendirilmelidir.

VI. DİRENİŞLER VE GREVLER :

İşçi eylemleri yasal veya yasadışı olabilir.

Yasadışı işçi eylemleri konusunda resmi kaynaklarda bilgi yoktur. Bu konuda akla gelen ilk kaynak, gazete ve dergilerdir. Özellikle sendikaların gazete ve dergilerinde bu konuda çok bilgi bulunabilir. Ayrıca işçi ve işveren sendikalarının genel kurul çalışma raporlarında da çeşitli direnişler hakkında bilgi bulunabilir. Ancak iş yavaşlatma türü eylemlerin bu kaynaklarda bile saptanamayacağı unutulmamalıdır. **Sosyalist Parti İçin Teori ve Pratik Birliği Dergisi**'nin Şubat 1971 tarihli sayısında, bu kaynakların taranmasıyla elde edilmiş güvenilir bir çalışma yayınlanmıştır ("1960 - 1970 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfı Hareketleri"). Tüm İktisatçılar Birliği tarafından 1976 yılında yayın-

lanan **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi** kitabında da 1976 yılı ortalarına kadarki direniş ve yasal grevlerle ilgili oldukça güvenilir ve ayrıntılı bilgiler vardır. MESS, 1976 ve 1977 yıllarında metal işkolundaki işçi eylemleriyle ilgili iki broşür yayınlamıştır: **1976 Yılı Yasadışı Eylemleri Neden ve Sonuçları**, **1977 Yılı Yasadışı Eylemleri Neden ve Sonuçları**. Her iki çalışmada da yasadışı eylemler, nedenleri, biçimleri ve işçilerin örgütlü bulunduğu sendikaya göre bilgiler verilmiştir. Kemal Sülker'in **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler** kitabına da başvurulabilir.

Tüba Ajansı'nın **İş - İşçi - Çalışma Bülteni**'nde direnişlerle ilgili bir bölüm vardır. 1976 ve sonrası için en güvenilir ham bilgiler bu kaynaktadır.

Türkiye'deki işçi hareketi ile ilgili yabancı kaynaklı çalışmalarda abartma ve hatta gerçekte olmamış olaylara raslanabilmektedir. Bu nedenle mümkün olduğunca gazete ve dergi taramalarına başvurmakta yarar vardır.

15 - 16 Haziran 1970 olayları için Turgan Arınır ve Sırrı Öztürk'ün **İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15 - 16 Haziran** (Arınır - Öztürk, 1976) kitabı konuyla ilgili tüm belgeleri içeren ana başvuru yapıtıdır. Kemal Sülker'in **Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün** (Sülker, 1980) çalışması da önemli bir kaynaktır.

Toplu sözleşmeler konusundaki veri karmaşası grev ve lokavtlar için de geçerlidir.

Grevlerle ilgili resmi verileri Çalışma Bakanlığı yayınlamaktadır. **Çalışma Dergisi**'nin çeşitli sayılarında yıllara göre grev, greve katılan işçi ve grevde kaybolan işgünü sayıları verilmektedir. Maliye Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı'ndan aldığı belirttiği verileri bütçe tasarısı ile birlikte Millet Meclisi'ne sunulan **Yıllık Ekonomik Rapor**'da yayınlamaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü ise Çalışma Bakanlığı'nın değil, Türk İş'in verilerini yeğlemektedir.

Aşağıdaki çizelgeden görüleceği gibi, Çalışma Bakanlığı verileri ile DİE (Türk İş) verileri arasında önemli farklar vardır. İşin ilginç yanı, bilgi kaynağının Çalışma Bakanlığı olduğunun belirtildiği Maliye Bakanlığı yayınları ile Çalışma Bakanlığı yayınlarnın da birbirini tutmamasıdır. Örneğin 1972 yı-

İnönü Maliye Bakanlığı'na göre 122, Çalışma Bakanlığı'na göre 48 ve Türk İş'e göre de 14 grev olmuştur. Aynı yıl greve katılan işçi sayısı olarak da bu kaynaklarca (sırasıyla) 1 879 ve 14 879 ve 7 158 belirtilmiştir. 1974 yılında Maliye Bakanlığı'na göre 29 940, Çalışma Bakanlığı'na göre 24 456 işçi greve katılmıştır. 1977 yılında grevde kaybolan işgünü sayısı Maliye Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı'na göre 1,4 milyon, Türk İş'e göre bu sayının 4 katından fazlası olan 5,8 milyondur.

ÇİZELGE 6 — Grevlere İlişkin Veriler

Yıllar	Grev Sayısı			Greve katılan işçi			Grevde kaybolan işgünü (000 gün)		
	Mal. Bak.	Ça. Bak.	DİE (T. İş)	Mal. Bak.	Çal. Bak.	DİE (T. İş)	Mal. Bak.	Çal. Bak.	DİE (T. İş)
1963		8	7		1 514	1 374		19,7	12,3
1964		83	81		6 640	6 608		238,3	192,8
1965		46	43		6 593	5 573		336,8	240,6
1966		42	39		11 414	10 401		430,1	409,8
1967		100	91		9 463	8 162		344,1	203,8
1968		54	59		5 179	8 098		175,3	192,2
1969		86	82		20 162	23 190		323,2	357,8
1970	72	72	111	21 156	21 156	25 963	220,2	220,2	260,3
1971	78	78	97	10 916	10 916	20 016	476,1	476,1	296,0
1972	122	48	14	15 879	14 879	7 158	659,4	659,4	147,6
1973	55	55	22	12 286	12 286	12 284	677,3	671,1	479,9
1974	110	110	45	29 940	24 546	21 046	1109,4	1109,4	470,1
1975	116	116	90	13 878	13 708	25 389	668,8	668,8	1102,7
1976	58	58	105	7 240	7 240	32 899	325,8	325,8	1768,2
1977	59	59	167	15 682	15 682	59 889	1397,1	1397,1	5778,2
1978	151		175	27 208		27 208	1624,1		1598,9
1979	176		190	24 920		39 901	1432,1		2217,3
1980	220		227	33 832		46 216	4298,4		5408,6

Not: Maliye Bakanlığı 1970 yılından başlayarak bu konuda veri yayınlamıştır.

Çalışma Bakanlığı 1978-1980 dönemine ilişkin veri yayınlamamıştır.

Kaynaklar: Maliye Bakanlığı verileri (Kaynak olarak Çalışma Bakanlığı gösterilmiştir):

Maliye Bakanlığı, 1972, 127; 1974, 133; 1976 139; 1978, 147; 1980, 151.

Çalışma Bakanlığı verileri :

Çalışma Bakanlığı, 1972, 1/2, 191; 1974, 1/1, 197-201; 1977, 1/1, 130; 1978, 188.

Devlet İstatistik Enstitüsü verileri (Kaynak olarak Türk İş gösterilmiştir.) :

DİE, 1971, 170; 1973 b, 178-179; 1981 d, 170-171.

Araştırmacıların eline en kolay geçen kaynak, DİE'nün **Türkiye İstatistik Yıllıkları** ve dolayısıyla Türk İş verileridir. II. ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda grevlere ilişkin çizelge yoktur. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında ise Çalışma Bakanlığı verileri kullanılmıştır (DPT, 1979, 136). **1980 Yılı Programı**'nda grev, lokavt ve toplu iş sözleşmeleri ile ilgili çizelgelere "bu verilerde önemli eksiklikler bulunmaktadır" dipnotu konularak veriler sunulmuştur (DPT, 1980, 97-98).

1981 Yılı Programı'nda 1972-1977 dönemine ilişkin grev verileri Çalışma Bakanlığı kaynaklarından alınmıştır. Çalışma Bakanlığı henüz 1978-1980 dönemine ilişkin veri yayınlamamıştır. Ancak Maliye Bakanlığı'na bilgi verdiği bilinmektedir ve **Yıllık Ekonomik Raporlardaki** verilerle **Çalışma Dergileri** (daha önce değinilen çelişkilerin ötesinde) genellikle uyum içindedir. Ancak **1981 Yılı Programı**'nda 1978-1980 dönemi ve özellikle de 1980 yılı için verilen bilgi, Maliye Bakanlığının yayınlarından çok farklıdır.

ÇİZELGE 7 — Grev Verileri

Yıllar	Grev Sayısı		Greve katılan işçi		Grevde kaybolan işgünü (000 gün)	
	Mal. Bak.	DPT	Mal. Bak.	DPT	Mal. Bak.	DPT
1978	151	87	27 208	9 748	1 624,1	426,1
1979	176	126	24 920	21 011	1 432,1	1 147,7
1980	220	220	33 832	84 832	4 298,4	7 708,8

Kaynaklar : Maliye Bakanlığı, 1980, 151; DPT, 1981, 358.

Resmi verilerin birbirinin üç - dört katı olabildiği bir ortamda bilimsel çözümlenmeler yapabilmeyin zorluğu ortadadır.

Belirtilenlerin dışında güvenilir bir kaynak ise TÜBA Ajansıdır. Ajansın İş - İşçi - Çalışma Bültenlerine göre, 1979 - 1980 yıllarına ilişkin grev verileri şu şekildedir:

ÇİZELGE 8 — Grev Verileri (TÜBA)

Yıllar	Grev sayısı	Greve katılan işçi	Grevde kaybolan işgünü (000)
1979	267	39 901	2 200
1980	424	84 432	7 700

Grevlerin işkollarına ve kamu kesimi veya özel kesime göre dağılımı gerek DİE, gerek Çalışma Bakanlığı yayınlarında görülebilir. Çalışma Dergisi'nde (Çalışma Bakanlığı, 1972, 1/2) ayrıca 1963 - 1971 dönemi grevlerinin Bölge Çalışma Müdürlükleri'ne göre dağılımı verilmiştir.

Grevlerin isimleriyle hangi işyerlerinde olduğu, kaçar işçinin katıldığı ve hangi tarihler arasında sürdüğüne ilişkin basılı tek kaynak Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi'dir (TİB, 1976). Çalışmayı hazırlayanlar 1963 - 1972 dönemi grevlerine ilişkin ayrıntılı bilgileri Türk İş Genel Merkezinden almışlar ve dönem dönem vermişlerdir. Son yıllara ilişkin bilgiler ise Tüba Ajansı'nın yayınlarından elde edilebilir. Ayrıca sendikaların genel kurul raporlarında çalışma döneminde yapılan grevlere ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Günlük gazeteler ve dergilerin yanı sıra, bazı grevler konusunda çıkarılan kitaplar (örneğin Şeker İş, Türkiye Şeker Sanayiinde İlk Grev, Ağustos 1970 ve Roy, D.A., The Zonguldak Strike) veya genel dergi ve gazete yayınları da yararlı olacaktır. İşveren sendikalarının çalışma raporlarında da işkollarında uygulanan grevlere ilişkin bilgiler yayınlanmaktadır. Genel hizmetler işkolunda 1963 - 1980 dönemindeki grev ve direnişler ise "1974 - 1980 Döneminde Belediyelerde İşçi - İşveren ilişkileri" (Koç, 1982 b) çalışmamda bulunabilir.

Uygulanan lokavtlara ilişkin bilgiler, grevler konusunun ele alındığı kaynaklardan elde edilebilir.

Alınan grev kararlarına ilişkin bilgi ancak genel kurul raporlarından bulunabilir. Grev oylamaları konusunda tek yayın,

MESS'in üye işyerlerinde 1965 - 1975 döneminde İşyerlerinde Yapılan Grev Oylamalarının Sonuçları Hakkında Rapor'udur. (MESS, 1977).

Grev ertelemeleri konusunda değerli bir çalışma, en güvenilir başvuru kaynağıdır: Tunç Tayanç, "Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme." (Tayanç, 1980, 67 - 98). Çeşitli yayınlarda bu konuda bilgi bulunabilirse de, 1963 - 1980 döneminin tümünü kapsamaması ve daha önceki basılı kaynakları değerlendirmiş olması açısından, bu çalışma ile yetinilebilir.

Mahkemelerin grev durdurmalarına ilişkin olarak ise genel kurul raporlarından başka kaynak yoktur.

Çalışma yaşamında önemli kurumlardan biri de Yüksek Hakem Kurulu'dur. Yüksek Hakem Kurulu, 1981 yılında çıkarılan 2364 sayılı "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun" ile önem kazandı. Ancak daha önceki yıllarda da etkinlik gösteriyordu. Yüksek Hakem Kurulu'na gelen uyuşmazlık dosyaları ile ilgili sayısal bilgiler ve örnek kararlar **Çalışma Dergisi'**nde bulunabilir: 1971 - 1973 dönemi için bkz. Çalışma Bakanlığı, 1974, 1/1; 1974 - 1975 dönemi için bkz. Çalışma Bakanlığı, 1977, 1/1.

Yüksek Hakem Kurulu'nun 1981 ve 1982 yılı çalışmaları ise TÜBA Ajansı'nın **İş - İşçi - Çalışma Bülteni** ile **Toplu İş Sözleşmeleri Bülteni'**nden izlenebilir.

VII. İŞ KAZASI, MESLEK HASTALIĞI, HASTALIK, SAKATLIK

İş kazası, meslek hastalığı, hastalık, çalışamayacak duruma düşme konularında veri yayınlayan tek kuruluş Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. Ancak SSK'nun çalışan sayısı ve günlük gelirlere ilişkin verilerinde kapsam ve kaçak çalıştırmaya ilişkin olarak söylenenler, bu konular için de geçerlidir. İş Yasası kapsamı dışındaki sektörlerde çalışanlarla kaçak çalıştırılanların çalışma süreleri daha uzun, çalışma koşulları ise çok daha kötüdür. Ortalamanın altındaki bu koşullarla çalışmanın işçiler yönünden olumsuz sonuçları, SSK verilerinde gözükmemekte-

dir. Sigortasız çalıştırma eğiliminin arttığı (ve özellikle eve iş verme uygulamalarının yaygınlaştığı) bir dönemde, salt SSK verilerinden hareketle bu konuya ilişkin sonuçlara varmanın doğru olmayacağı kanısındayım.

Sigortalı olarak çalışanlara ilişkin iş kazası verilerine (işyerinde tedavi edilen ve SSK'na bildirilmeyen küçük iş kazaları dışında) büyük ölçüde güvenilebilir. Ancak meslek hastalığı için durum farklıdır.

İlk sorun meslek hastalığının tanımından çıkmaktadır. İşyerindeki olumsuz çalışma koşullarının ortaya çıkardığı birçok rahatsızlık meslek hastalığı kabul edilmemektedir.

Meslek hastalıkları etkilerini belirli bir süre sonra gösterebilir. Bu durumda, işten ayrılan veya işini değiştiren bir kişide hastalığın saptanması oldukça zordur.

İşçilerin SSK sağlık tesislerine gönderilmelerinde kullanılan vizite kağıtlarında işyerinde üretimin ve teknolojinin niteliği ve kullanılan hammaddelerin özellikleri konusunda bilgi verilmemektedir. Yoğun ve hızlı bir çalışma içinde olan doktorlar ise genellikle bu konuda bilgi almadan bir karara varmakta ve tedaviye geçmektedir. Bu konu için bkz. Turhan Akbulut başkanlığında bir komisyonun hazırladığı "SSK 36. Genel Kurul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu," (Akbulut, 1981). Bu uygulama meslek hastalıklarının saptanmasını çok zorlaştırmaktadır.

Hastalıklarla ilgili verilerde ise, geçmişte işyerlerinde bir direniş biçimi olarak viziteye çıkmanın kullanılması nedeniyle yapay bir yükseklik bulunmaktadır. Diğer taraftan çeşitli nedenlerle doktora çıkmamanın yaygınlığı ise SSK verilerinin hastaların sayısının çok altında kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenlerin en önemlileri, koruyucu sağlık hizmetinin ve anlayışının yerleşmemiş olması, rahatsızlıkların daha başlangıç aşamasında saptanarak gelişmesinin önlenmesine önem verilmesi, SSK sağlık tesislerine gidiş geliş ile muayene sürelerinin ücretlerinin ödenmemesi (toplu sözleşmede aksine hüküm yoksa), SSK sağlık hizmetine güvensizlik, bir ve iki günlük istirahatlerde SSK'nca geçici işgöremezlik ödeneği verilmemesi, bir defada verilen üç gün ve daha uzun süreli istirahatlerde ise

iki günün ödeneğinin kesilmesi, işverenlerin sürekli viziteye çıkmayı hoş karşılamamaları, devam sağlamayı amaçlayan prim uygulamaları ve emeklilik için esas olacak aylığın belirlenmesinde çalışılan son beş yıl içinde alınan istirahatlerin günlerinin ortalamaya gelir getirmemiş günler olarak katılmasıdır.

Sosyal Sigortalar Kurumu'nun her yıl yayınladığı **SSK İstatistik Yıllığı**'nda iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve çalışmayacak duruma düşme konularında ayrıntılı bilgi vardır. Bu konulardaki veriler, sektörler, illere, günlük gelire, yaşa, cinsiyete, geçici işgöremezlik süresine, kaza nedenine, kazanın vücutta yol açtığı zarara, kaza olan işyerinde çalışan işçi sayısına, kazaya uğrayanın kıdemine, kazanın olduğu çalışma saatinde göre düzenlenmiştir. Ayrıca kadın işçilerin yıl içinde yaptıkları doğumlara ilişkin veriler de vardır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda en kapsamlı çalışma, İstanbul Tabip Odası'nca 1978 yılında düzenlenen I. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi belgeleridir (**I. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi, 19-21 Ekim 1978**). Çok sayıda tebliğin içerildiği bu değerli çalışma da hakettiği ilgiyi henüz görmemiştir.

SONUÇ :

Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin olarak yayınlanan verilere dayanılarak yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler, bu verilerin yanlışlığı nedeniyle önemli hatalar içermektedir. Uluslararası düzeyde başvurulan **Year Book of Labour Statistics** (International Labour Office) kaynağındaki veriler de, aynı şekilde hatalıdır. Türkiye'de toplumsal yaşamın yapısı ve dinamiğine ilişkin çalışmalar, ancak doğru bilgilenme temelinde bilimsel çözümler niteliğini kazanabilir. Günümüzün önde gelen görevlerinden biri, doğru verilerin yayınlanmasının sağlanmasıdır.

EK: KISALTMALAR

AAFLI	: Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü
ASTER İŞ	: Askeri Tersane ve Askeri İşyerleri İşçileri Sendikası
ÇB	: Çalışma Bakanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPD	: Devlet Personel Dairesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DPT — KD	: Devlet Planlama Teşkilatı Koordinasyon Dairesi
DPT — SPD	: Devlet Planlama Teşkilatı - Sosyal Planlama Dairesi
DSİ	: Devlet Su İşleri
EGO	: Ankara Belediyesi Elektrik - Gaz - Otobüs
ESHOT	: İzmir Belediyesi Elektrik - Su - Havagazı - Otobüs
İETT	: İstanbul Belediyesi Elektrik, Tünel, Tramvay
İİBK	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
MESS	: Türkiye Madeni Eşya İşverenleri Sendikası
MİSK	: Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MKE	: Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MPM	: Milli Produktivite Merkezi
PTT	: Posta - Telgraf - Telefon Gn. Md..
SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kağıt İşletmesi
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TEKSİF	: Türkiye Tekstil, Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası
THY	: Türk Hava Yolları A.Ş.
TİB	: Tüm İktisatçılar Birliği
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
IRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜRK İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜTİS	: Türk Taşıt İşverenleri Sendikası
USAŞ	: Uçak Sanayii A.Ş.
YSE	: Yol - Su - Elektrik
I BYP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
II BYP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
III BYP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
IV BYP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

- ABADAN, N. (1964), *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, DPT Yay., Ankara.
- AKBULUT, T. (1981), «SSK 36. Genel Kurulu İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu,» SSK 36. Genel Kurulu, SSK Yay., Ankara.
- AKER, A. (1972), *İşçi Göçü*, Sander Yay., İstanbul.
- ARINIR, T. — ÖZTÜRK, S. (1976), *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15 - 16 Haziran, Sorun* Yay., İstanbul.
- ASTER İş (1980), *4. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, İst.
- AYDERDEN, Y. (1977), *Çalışma Bakanlığı Çalışma Raporu (1966 - 1977)*, Çalışma Bakanlığı Yay., Ankara.
- Bakanlıklararası Produktivite Merkezi (1964), *Türkiye'de Komisyonlarca Tespit Olunan Asgari Ücretler*, Ankara.
- ÇAĞLAR, Y. (1979), *Türkiye'de Orman İşçiliği ve Sorunları*, MPM Yay., Ankara.
- Çalışma Bakanlığı (1972), *Çalışma Dergisi*, Cilt I, No. 2.
- , (1974), *Çalışma Dergisi*, Cilt I, No. 2.
- , (1977), *Çalışma Dergisi*, Cilt I, No. 1.
- , (1978), *Çalışma Dergisi*.
- , (1980), *Çalışma Raporu (1974 - 1977)*, Ankara.
- , (1981), *Yurtdışı İşçi Sorunları - 1981*, Ankara.
- DEMİR, İ. (1973), *Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyetin 50. Yılında Devlet Memuru*, Devlet Personel Dairesi Yay., Ankara.
- Devlet Personel Dairesi (1980), *Kamu Kurumlarında Kadro İstatistikleri*, DPD Yay., Ankara.
- DİE (1969), *Hanehalkı İşgücü Anketi*, Kasım 1967, Yay. No. 594, Ankara.
- , (1970a), *Hanehalkı İşgücü Anketi*, Nisan 1968, Yay. No. 609, Ankara.
- , (1970b), *Hanehalkı İşgücü Anketi*, Kasım 1968, Ankara.
- , (1971), *1971 Türkiye İstatistik Yılı*, Ankara.
- , (1972), *Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt İstatistikleri*, Yay. No. 658, Ankara.
- , (1973 a) *Hanehalkı İşgücü Anketi*, Kasım 1969, Yay. No. 682, Ankara.
- , (1973 b), *1973 Türkiye İstatistik Yılı*, Ankara.

- , (1977), Kırsal Yerler Çalışma Anketi (1973-1974), Yay. No. 786, Ankara.
- , (1980), Toplu Sözleşme İstatistikleri (1972-1976), Yay. No. 912, Ankara.
- , (1981 a), 1980 Nüfus Sayımı % 1 Örnekleme Sonuçları, Ankara.
- , (1981 b), Aylık İstatistik Bülteni, 1981, I-III, Ankara.
- , (1981 c), Aylık İstatistik Bülteni, 1981, XII, Ankara.
- , (1981 d), 1981 Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara.
- , (1982), Toplu Sözleşme İstatistikleri (1977-1979), Yay. No. 979, Ankara.
- DİKMEN, O., «Türkiye'de İndeksler», İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 1941, Cilt 3, No. 1-2.
- DPT (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- DPT (1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara.
- DPT (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara.
- DPT (1978), 1977 Yılı Program Uygulamalarındaki Gelişmeler, DPT: 1635-KD: 347, Ankara.
- , (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara.
- , (1980), 1980 Yılı Programı, Ankara.
- , (1981), 1981 Yılı Programı, Ankara.
- , (1982), Temel Ekonomik Göstergeler (1978-1980), Ankara.
- EBİRİ, K. — BOZKURT, Z. (1975), 1972 Yılı İnsangücü Anketinin Otuzüç Sanyai Dalı ile İlgili Sonuçları, DPT: 1413-SPD: 272, Ankara.
- ERGÜN, A. (1981), Ücret ve Vergilendirmesi, Yol İş Yay., Ankara.
- ERNAM, N. (1978), Sosyal Sigortalar Mevzuatı, SSK Yay. No. 305, Ankara.
- GÜLSÜN, İ. (1974), Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına ait İstatistikler, İİBK Yay., No. 111, Ankara.
- GÜRTAN, K. (1961), «Türkiye'de Ücret İstatistikleri ve Ücret Tahavvülleri», Sosyal Siyaset Konferansları, XII. Kitap.
- İş ve İşçi Bulma Kurumu (1952), Birleşik Amerika Meslekler Sözlüğü, Yay. No. 8, Ankara.
- , (1967), Milletlerarası Standart Meslek Sınıflandırma Rehberi, Ankara.
- , (1971), İstihdamda 25 Yıl, Ankara.

- , (1975), Türk Meslekler Sözlüğü, Ana Grup 7, Kod, Ünvan ve Tarifler, Ankara.
- , (1977), Türk Meslekler Sözlüğü, Ana Grup 8, Kod, Ünvan ve Tarifler, Ankara.
- , (1981), İşgücü Dergisi, Yıl 2, No. 5-6.
- İKA, İKA Ajansı Bülteni, 2.5.1978.
- İNCE, E. (1981), İşgörenlere Yapılan Ödemeler ve Yasal Kesintiler, İstanbul.
- İstanbul Tabip Odası (1979), I. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi, İstanbul.
- KANTARCIOĞLU, S. (1977), Devlet Personel Rejimi, DPD Yay., Ankara.
- KARAHASANOĞLU, C. — HİÇYILMAZ, F. — ÖNSAL, N. (1974), TÜTİS'e Üye Kuruluşlarda Gelir - Ücret - Fiat İlişkileri, Tütis Yay.
- KARAHASANOĞLU, T. (1970), Kamu Kesiminde Tarım İşletmelerinde Ücretle Çalışanlar ve Sosyal Güvenliklerinin Sağlanması, DPT: 996 - SPD: 225, Ankara.
- KESSLER, G., (1943), «Türk İş İstatistikleri,» İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. 4, No. 3.
- KETEN, M. (1974), Tarım İşletmelerinin Yapısı, DPT: 1306 - SPD: 255, Ankara.
- KOCAMAN, T. (1970), Sosyal Sigortalar Kanununa Tabi Çalışanların Ay-lara Göre İstihdam, Prim Ödenen Gün Sayıları ve Ücret Verileri, DPT: 959 - İPD: 215, Ankara.
- KOCAMAN, T. (1977), Ücretliler Grubunun Tüketim Harcamaları ve Asgari Ücret Saptanmasında Bir Yöntem Denemesi, DPT: 1596 - SPD: 297, Ankara.
- KOÇ, Y. (1982 a), 24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, Yol İş Fed., Yay., Ankara.
- , (1982 b), «1974 -1980 Döneminde Belediyelerde İşçi - İşveren İlişkile-ri,» Toplum ve Bilim, Bahar 1982.
- KOÇTÜRK, O. (1976), İşverenlerin Ücret Araştırması Üzerine, TİS Yay., No. 28, Ankara.
- KORUM, S. (1967), Toptan Eşya Fiyatları Endeksi: Eleştiri, Ekonomik Ta-nımlama ve Önceden Tahmin, DPT Yay., Ankara.
- , (1968), Türkiye'de Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, SBF Yay., Ankara.
- KUTAL, M. (1969), Asgari Ücret, Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Maliye Bakanlığı (1968), Yıllık Ekonomik Rapor - 1968, Ankara.
- , (1972), Yıllık Ekonomik Aapor - 1972, Ankara.

- , (1974), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1974*, Ankara.
- , (1976), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1976*, Ankara.
- , (1978), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1978*, Ankara.
- , (1979), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1979*, Ankara.
- , (1980), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1980*, Ankara.
- , (1981), *Yıllık Ekonomik Rapor - 1981*, Ankara.
- MESS (1977), *İşyerlerinde Yapılan Grev Oylamalarının Sonuçları Hakkında Rapor*, İstanbul.
- MIHÇIOĞLU, C. (1968), *Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları*, Ankara.
- MİSK (1979), *Bombalanan ve Kurşunlanan MİSK*, Ankara.
- Odalar Birliği (T. Tic. Od. San. Od. Tic. Bor. Birliği), (1979), *İktisadi Rapor-1979* Ankara.
- ROY, D. A. (1968), *The Zonguldak Strike*.
- SSK (1981), *1980 İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- , (1982), *1981 İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- SUVLA, R. Ş. (1941), «Fiyat İndeksleri Tanzimi,» *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 3, No. 1-2.
- SÜLKER, K. (1976), *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yay., İstanbul.
- , (1980), *Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün*, Yazko Yay., İstanbul.
- ŞAHİN, M. (1975), *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, Ankara.
- Şeker İş (1970), *Türkiye Şeker Sanayiinde İlk Grev, Ağustos 1970*, Şeker İş Yay., Ankara.
- TAYANÇ, T. (1980), «Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme,» *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 7, No. 1-2, s. 67-98.
- Teksif (1979), *Teksif Üyelerinin Sosyal Durumları ve Çeşitli Eğilimleri, Beş Konuda Araştırma*, Teksif Yay. No. 210, Ankara.
- TİB (1976), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.
- , (Ağustos, 1976), *TİB Bülteni*.
- TODAİE (1973), *T. C. Devlet Teşkilâtı Rehberi*, Ankara.
- , (1977), *T. C. Devlet Teşkilâtı Rehberi*, Ankara.
- TOZAN, S.—CEVAS, F. (1977), *Kamu Personeline Sağlanan Mali ve Sosyal Haklar (1939-1976)*, DPD Yay., Ankara.

- TUNA, O. (1945), «İş İstatistikleri», İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 6, No. 3-4, İstanbul.
- , (1973), Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim, TİSK Yay., Ankara.
- Tüba Ajansı (1980), «1980 Genel Nüfus Sayımı ve Türkiye'de Çalışma İstatistikleri» No. 258, 13.10.1980.
- Türk İş (1964), 4. Genel Kurul Çalışma Raporu.
- , (1966), 6. Genel Kurul İcra ve Yönetim Kurulları Çalışma Raporu.
- , (1968), 7. Genel Kurul Çalışma Raporları.
- , (1976), 10. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu.
- , (1978), Asgari Ücret.
- TÜRKDOĞAN, O. (1977), Türk İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Dede Korkut Yay., Ankara.
- Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası (1977), 1.1.1977-31.12.1978 Dönemi Yönetim Kurulu Çalışma Raporu, İstanbul.
- TÜRKYILMAZ, G. (1979), Kira Artışlarının Geçinme İndekslerine Yansıtılması, ODTÜ Ekonomi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- URAS, G. (1979), Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul.
- VARLIER, O. (1979), Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT: 1636-SPD: 307, Ankara.
- YANKI (1982), 8-14 Mart 1982, No. 571.

S U M M A R Y

DATA AND SOURCES OF DATA ON INDUSTRIAL RELATIONS IN TURKEY AND THEIR CHARACTERISTICS

To grasp the structure and internal dynamics of social processes, reliable data are an indispensable precondition. However in Turkey, one of the most important problems a social scientist has to deal with is to locate and evaluate the reliability of data. This article aims to exhibit the sources of data on employment, unemployment, trade unions and membership, strikes and other characteristics of the labor force in Turkey and to evaluate their reliability.